

AAN DE SLAG MET

BREDE VORMING EN BURGERSCHAP

Functioneren
in een
samenleving,
hoe leer
je zoiets?

Praktijkvoorbeeld

"We leren leerlingen
de kunst van
het samenleven"

Instrumenten

Werken aan
kansengelijkheid
op jouw school

Interview

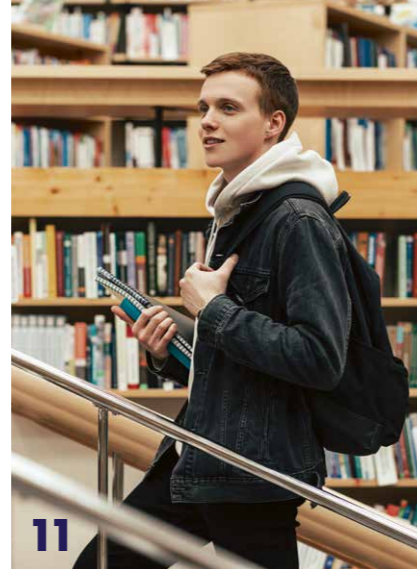
Met hoogleraar
Onderwijswetenschappen
Anne Bert Dijkstra

VORAAD

Vereniging van scholen
in het voortgezet onderwijs

PRAKTIJKVOORBEELDEN

- 04** We leren leerlingen de kunst van het samenleven
- 08** Je plek in de maatschappij vinden, vraagt om meer dan kennis alleen
- 14** Burgerschap als rode draad
- 18** Techniekllessen vanaf het eerste leerjaar: Er gaat een wereld voor ze open
- 25** Werken met een transitieteam: Schoolontwikkeling doen wij samen met leraren
- 32** 'Levensecht leren' leidt leerlingen op voor hun toekomst
- 38** Van straatcultuur naar schoolcultuur: Hoe het Mundus College het tij wist te keren

11

28

38

Cover
Leraar Ömer Demirözcan en schoolleider Tynke Mulder van het Metis Montessori Lyceum (zie pagina 4).

WETENSCHAP

- 12** De Kennisrotonde beantwoordt: 'Hoe kun je de sociale en maatschappelijke competenties van leerlingen in beeld brengen?'
- 28** Interview hoogleraar Anne Bert Dijkstra over burgerschapsonderwijs
- 36** De Kennisrotonde beantwoordt: 'Welke didactische werkvormen dragen bij aan de ontwikkeling van kritisch denkvermogen bij vmbo- en mbo-leerlingen?'

INSTRUMENTEN

- 07** Checklist voor goed burgerschapsonderwijs
- 11** 3x aan de slag met brede vorming en burgerschap
- 16** Kansengelijkheid stimuleren door loopbaanontwikkeling
- 35** De Quickscan Burgerschap
- 42** Tips voor brede vorming en burgerschap

Brede vorming en burgerschap

Kijk voor meer actuele informatie over dit onderwerp ook op vo-raad.nl

Onderwijs is meer dan kennis overbrengen. Het onderwijs is een plek waar leerlingen zich in brede zin kunnen ontwikkelen. Waar ze kunnen werken aan hun persoonlijke ontwikkeling en vaardigheden die nodig zijn om mee te kunnen doen in en bij te dragen aan de maatschappij.

De afgelopen jaren gingen scholen aan de slag met het verstevigen van brede vorming en burgerschapsonderwijs, mede vanwege de wet die 1 augustus 2021 in werking trad. In deze onderwijswet is de bevordering van burgerschap opgenomen als taak voor het funderend onderwijs en beroepsonderwijs. De invoering van deze wet heeft gevolgen voor de inrichting van je onderwijs. Maar hoe geef je brede vorming en burgerschapsonderwijs vorm? Welke bouwstenen zijn nodig om

dat te bereiken? En waar te beginnen in het (door)ontwikkelproces?

Dit magazine biedt inspirerende praktijkvoorbeelden, praktische instrumenten en theoretische inzichten om brede vorming en burgerschap in jouw school te verstevigen.

Om scholen te ondersteunen bij een schoolontwikkeling is het fasenmodel ontwikkeld. Dit model vind je in het hart van dit magazine. Elke school en iedere ontwikkeling start vanaf een ander punt in het fasenmodel. Om dit principe te verhelderen vind je in dit magazine bovenaan ieder praktijkvoorbeeld de fase van het ontwikkelproces waarin de bewuste school zich bevond.

“Wat willen we dat onze leerlingen vinden, weten en kunnen, op het moment dat ze van school gaan?”

Wetenschapper Anne Bert Dijkstra

Fasen van het ontwikkelproces

Colofon

Deze publicatie is een productie van het programma Voortgezet Leren van de VO-raad. Schoolleiders, bestuurders en leraren uit het voortgezet onderwijs kunnen bij Voortgezet Leren terecht voor ondersteuning en inspiratie op het gebied van school- en onderwijsontwikkeling. Utrecht, 2023 Contact: voortgezetleren@vo-raad.nl

De meningen die in dit magazine worden weergegeven, komen niet noodzakelijkerwijs overeen met de standpunten van de VO-raad. En door de tijd is het mogelijk dat informatie in dit magazine achterhaald raakt.

We leren leerlingen de kunst van het samenleven

Op het Metis Montessori Lyceum loopt het vak Wereldburgerschap als een rode draad door de schoolcarrière van alle leerlingen heen. Leerlingen verbreden zo hun horizon en leren de kunst van het samenleven.

Wat is een UNESCO-school?
Scan de code

Vraag aan een willekeurige leerling van het Metis Montessori Lyceum of hij weleens gepest wordt en de kans is groot dat hij antwoordt 'pesten komt bij ons op school haast niet voor'. Volgens Ömer Demirözcan, coördinator en leraar Wereldburgerschap (WBS), komt dat doordat WBS bijdraagt aan een veilig schoolklimaat. Het vak sluit naadloos aan bij het montessorionderwijs, waarbij leerlingen onder meer door samenwerking leren respect voor elkaar te hebben. Het is bovendien één van de drie pijlers van deze UNESCO-school. Dat betekent dat thema's zoals mensenrechten, intercultureel leren en burgerschap structureel in het onderwijs zijn verwerkt.

Respectvol handelen

In het vak WBS doen leerlingen kennis op over de Nederlandse samenleving en de wereld. Ze leren feiten en nepnieuws (her-)kennen en kritisch naar bronnen te kijken. Daarbij is aandacht voor onderwerpen als samenwerken, reflecteren, respectvol handelen en respect voor mensenrechten en diversiteit. Ook hun eigen gedrag staat daarbij centraal. Want als je respect belangrijk vindt, moet je daar ook iets mee doen. "Met WBS leer je hoe je met elkaar moet omgaan", vertelt leerling Ebba uit 5 havo. "Daardoor snap je

"We willen dat leerlingen met meer dan alleen een diploma onze school verlaten"

alle verschillende culturen en worden er geen grappen over gemaakt, zoals ik weleens hoor van kinderen op andere scholen. Hier op school mag je jezelf zijn. Doordat er aandacht is voor allerlei onderwerpen zeggen mensen minder nare dingen tegen elkaar."

Wereldburgers

WBS is in de brugklas een apart vak en loopt in alle volgende leerjaren als een rode draad door de lessen heen. In de brugklas gaat het over culturen en landen en onderwerpen zoals duurzaamheid en pesten. "Om het zo levensecht mogelijk te maken, leren we ze voor het onderwerp pesten vaardigheden

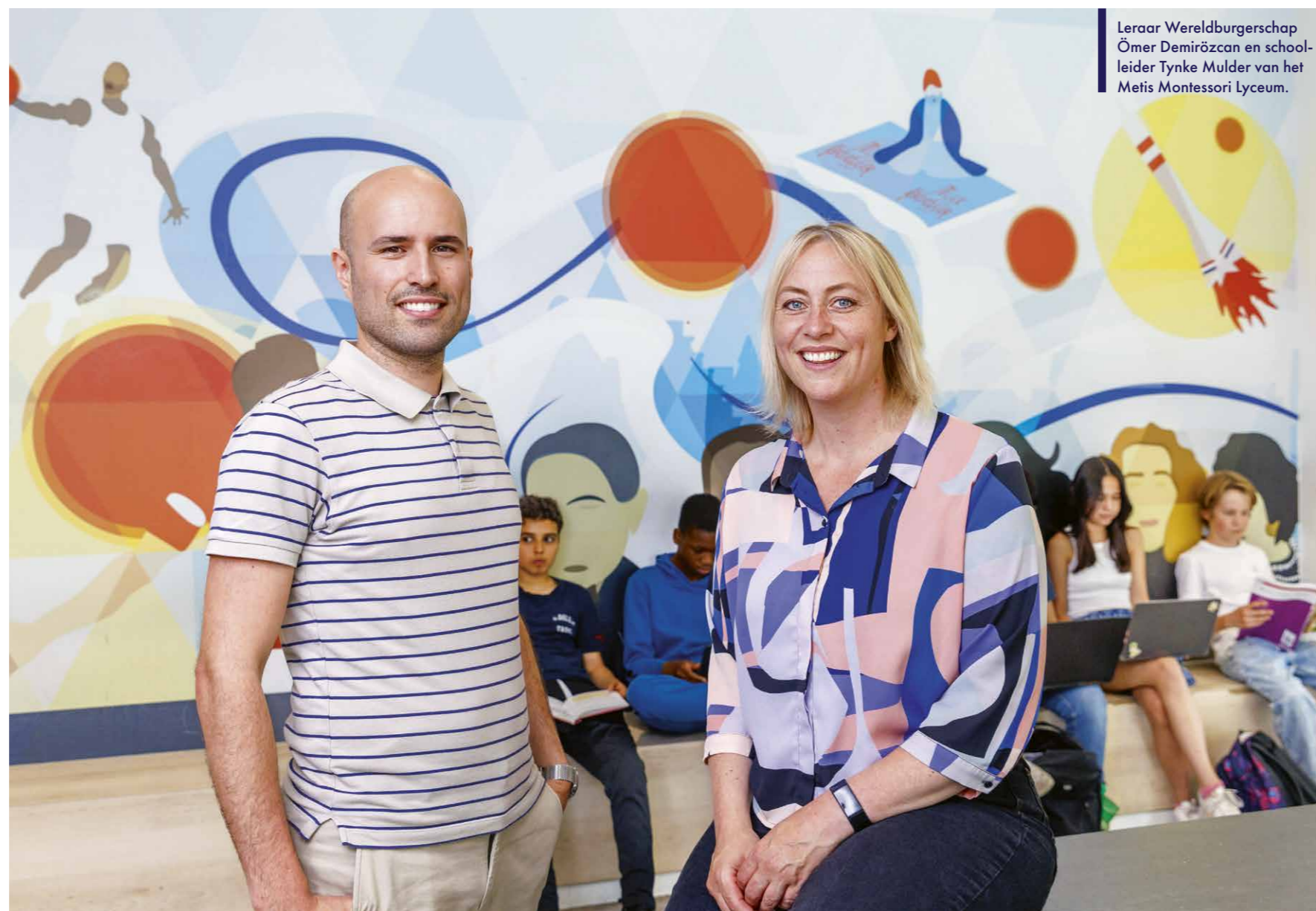
door middel van rollenspellen", vertelt Ömer. Ook doen leerlingen mee aan internationale hulpacties voor goede doelen. Ömer: "In het kader van inclusie willen we een Ketu Koti-dialogomaaltijd organiseren op school waarin we het over slavernij, kolonisatie en over de sporen in de hedendaagse samenleving willen hebben." Daarnaast doen ze onderzoek naar wereldburgers zoals Ghandi, Aletta Jacobs en Frieda Kahlo. Hun portretten hangen in school en de leerlingen worden uitgedaagd om na te denken wat ze zelf moeten doen om een toekomstige wereldverbeteraar te worden. Leerling Imre kende al die namen eerst niet. "Ik vond het heel leerzaam om te ontdekken wie ze zijn en wat ze voor de samenleving hebben gedaan."

Maatschappelijk betrokken leerlingen

Wereldburgerschap is belangrijk voor het Metis Montessori Lyceum, omdat de school maatschappelijk betrokken leerlingen wil 'afleveren' die nadenken over hun identiteit, hun talenten en hun valkuilen. "We willen dat leerlingen met meer dan alleen een diploma onze school verlaten", zegt Ömer. "Wereldburgerschap is onderdeel van ons schoolbeleid en alles wat daarmee samenhangt wordt gefaciliteerd door ons MT. We nodigen regelmatig gastsprekers uit, we organiseren excursies en we werken samen met andere scholen, ambassades, universiteiten en musea. Zo zijn we op allerlei manieren bezig om wereldburgers van onze leerlingen te maken."

Vier thema's

Schoolbreed is daarbij aandacht voor vier thema's: Paarse Vrijdag, islamofobie, discriminatie en antisemitisme. Elk thema staat tijdens een projectweek centraal en leraren bepalen zelf hoe ze dat thema onderwerp van hun lessen maken. Als coördinator denkt Ömer vaak mee met collega's over manieren om invulling aan het wereldburgerschap in hun lessen te geven. Ook tijdens studiedagen en onderling overleggen collega's met elkaar over hoe ze haakjes kunnen leggen tussen hun lessen en de thema's en hoe ze controversiële onderwerpen bespreekbaar kunnen maken. "Paarse Vrijdag is voor een vak als natuurkunde misschien

Leraar Wereldburgerschap Ömer Demirözcan en schoolleider Tynke Mulder van het Metis Montessori Lyceum.

niet heel makkelijk”, zegt Ömer. “Maar als je iets paars aantrekt en het onderwerp aan het begin van je les behandelt, pas je het ook al toe.” Het gaat er volgens Ömer vooral om dat je als leraar aan cultuuroverdracht doet en zaken zichtbaar maakt in de klas. “Een leraar wiskunde kan bijvoorbeeld aanhaken op hoe de Grieken, Romeinen en Arabieren tegen rekenen aankeken. En bij scheikunde kun je een foto van Marie Curie ophangen en vertellen over haar rol als pionier in een door witte mannen gedomineerde tijd.”

We gaan de dialoog aan

“Wereldburgerschap is ons perspectief op het onderwijs”, legt schoolleider Tynke Mulder uit. “Het gaat ook over pedagogiek en je houding naar leerlingen toe. De onderwerpen die leraren bespreken, vragen van hen dat ze een beroep doen op waarden zoals respectvol met elkaar omgaan. Ongeacht het vak dat je geeft, je moet altijd de verbinding met de maatschappij proberen te zoeken. We zijn hier met z’n allen en leren onze leerlingen de kunst van het samenleven. We kunnen alles in de klas bespreken omdat we de dialoog aangaan. Leerlingen weten dat we naar hen luisteren en daarom staan ze overal voor open.”

Werkgroep

Om wereldburgerschap overal in de school terug te laten komen is er een gevarieerde werkgroep waarin een keer in de maand wordt besproken wat hiervoor georganiseerd moet worden. Tynke: “In de werkgroep zitten leraren van al onze deelscholen uit zowel de onderbouw als bovenbouw havo/vwo en mavo, en een van onze managementassistentes. Zo krijg je meer verschillende perspectieven op wat we er als school mee willen en kunnen. Bijvoorbeeld hoe we de themaweken aankleden en op welke manier we de leerlingen erbij willen betrekken. Iedereen kijkt er weer anders naar, dus dat is fijn.” Naar aanleiding van de aardbeving in Syrië en Turkije organiseerde de school een grote hulpactie. “Er was een grote markt waar ouders eten kookten en de leerlingen van alles verkochten. Er waren mensen uit de buurt, studenten van de hogeschool, een chefkok, iedereen hielp mee voor het goede doel. De leerlingen vinden dat te gek om te doen en bijna vanzelfsprekend, dat is heel mooi”, besluit Tynke.

“Wereldburgerschap gaat ook over pedagogiek en je houding naar leerlingen toe”

Checklist voor goed burgerschapsonderwijs

De bevordering van burgerschap van leerlingen is de ‘klassieke taak van het onderwijs’. Scholen hechten daar veel waarde aan. Dat ook de samenleving dit ziet als een belangrijke taak van het onderwijs, wordt onderstreept door de onderwijswetten, waarin de bevordering van burgerschap is opgenomen als taak voor het funderend onderwijs en het beroepsonderwijs.

Die opdracht is niet altijd gemakkelijk. Om goed burgerschapsonderwijs te realiseren, vragen verschillende zaken aandacht. Denk bijvoorbeeld aan de deskundigheid van leraren, passend lesmateriaal, voldoende tijd en ondersteuning, en een gezamenlijk gevoel van eigenaarschap van leraren en schoolleiding.

IN DE KERN GAAT HET OM TWEE BELANGRIJKE ONDERLIGGENDE VRAGEN:

- Wat is goed burgerschapsonderwijs?
- En wat zijn de bouwstenen die we nodig hebben om dat te bereiken?

De publicatie ‘IJKpunten voor goed burgerschapsonderwijs’ geeft op een praktijkgerichte manier antwoord op deze vragen. In negen IJKpunten is samengevat wat de kenmerken zijn van goed burgerschapsonderwijs en wat er nodig is om die op school te realiseren. Scholen die werken aan de ontwikkeling van goed burgerschapsonderwijs kunnen de IJKpunten gebruiken als ‘checklist’.

Scan de code voor de publicatie

9 IJKpunten

- 1 **VISIE:** Onze school heeft een duidelijke visie op burgerschapsonderwijs.
- 2 **LEERDOELEN:** Onze school heeft concrete leerdoelen vastgesteld.
- 3 **ONDERWIJSINHOUD:** Onze school heeft een samenhangend burgerschapscurriculum, dat we ook realiseren.
- 4 **AANPAK:** Onze school gebruikt aanpakken en materialen die passen bij onze visie en leerdoelen.
- 5 **SCHOOLKLIMAAT:** Onze school heeft een klimaat dat past bij de leerdoelen van ons burgerschapsonderwijs.
- 6 **RESULTATEN:** Onze school heeft inzicht in de resultaten van ons burgerschapsonderwijs.
- 7 **PROFESSIONALISERING:** Onze school heeft een kwaliteitscultuur die ondersteunend is aan burgerschapsonderwijs.
- 8 **KWALITEITSZORG:** Onze school zorgt ervoor dat de randvoorwaarden voor goed burgerschapsonderwijs op orde zijn.
- 9 **VERBINDING:** Onze school heeft het burgerschapsonderwijs afgestemd op onze maatschappelijke omgeving.

Decaan, coach en leraar Hansje Brandsma van De nieuwe Havo, orthopedagoog en zorgcoördinator Anne de Hoop en leraar Sanne Kosterman van het Vox College.

Je plek in de maatschappij vinden, vraagt om meer dan kennis alleen

Om je plek te vinden en te functioneren in onze complexe samenleving, is meer nodig dan alleen kennis uit boeken. Op het Vox College in Amsterdam is brede vorming een structureel onderdeel van het lesprogramma. Orthopedagoog en zorgcoördinator Anne de Hoop en leraar Sanne Kosterman vertellen hoe ze dat op het Vox College aanpakken.

Samenwerken, communiceren, creatief en oplossingsgericht werken en zelfvertrouwen ontwikkelen; het zijn vaardigheden waar iedere leerling nu en in de toekomst iets aan heeft. Of, zoals Anne de Hoop het zegt: “We vinden het belangrijk om aandacht te hebben voor hoe je in de wereld staat. Wat zijn je dromen en doelen? Wie ben je en hoe verhoud je je tot de ander? Maatschappelijke vorming en sociaal bewustzijn horen daar bij.” Anne is orthopedagoog en zorgcoördinator op het Vox College en straks teamleider op het Metropolis Lyceum, een nieuwe school, die schooljaar 2023/2024 start. Het Vox College valt vanaf dat moment ook onder het Metropolis Lyceum, net als De nieuwe Havo en het Bredero Beroepscollege.

Functioneren in een complexe samenleving

Op het Metropolis gaan leerlingen innovatief daltononderwijs op vwo-, havo- of mavo-niveau volgen. Ze leren er om ondernemend te zijn en te functioneren in een complexe samenleving. Want die ‘echte wereld’, daar gaat het in de visie van de school om. “Leerlingen hebben meer nodig dan alleen kennis uit boeken”, legt Sanne Kosterman, leraar wiskunde op het Vox College

uit. “Brede vorming gaat over je persoonlijke ontwikkeling. Wat vind je interessant en wat wil je bijdragen? Daarom vinden we vaardigheden zoals communiceren en samenwerken en de sociaal-emotionele ontwikkeling van de leerlingen zo belangrijk. Daar heb je in de samenleving namelijk echt wat aan.”

Projectonderwijs met alle onderwijsrichtingen

Als je aandacht wilt geven aan brede vorming, dan moet je het volgens Anne belangrijk maken en het een nadrukkelijke plek geven in je lesprogramma. Op het Vox College - en straks ook op het Metropolis Lyceum - geven ze projectonderwijs en een kenmerk daarvan is dat leerlingen veel met elkaar samenwerken over alle onderwijsrichtingen heen. “Die clusters zijn de voor de hand liggende combinaties, zoals economie en

“Leerlingen hebben meer nodig dan alleen kennis uit boeken”

wiskunde, en mens en maatschappij”, vertelt Anne. “Onze ervaringen hiermee nemen we mee naar het Metropolis Lyceum, maar daar willen we vakoverstijgend werken over clusters en secties. Wat gebeurt er bijvoorbeeld als we biologie combineren met gym of Frans met scheikunde? Met een ontwikkelgroep geven we daar vorm aan.”

Leerlingen met veerkracht en zelfvertrouwen

“Door op de nieuwe school samen te werken aan projecten die niet bij één vak horen, ontdekken de leerlingen wat hun eigen inbreng is. Ze leren vanuit verschillende perspectieven naar onderwerpen kijken en ontwikkelen vaardigheden zoals gesprekstechnieken en een mening vormen.” Daarnaast is een belangrijke rol weggelegd voor coaches; iedere leerling heeft een coach. Anne: “Die coachleerlijn nemen we mee naar de nieuwe school, want we zien dat leerlingen door de relatie met de coach veel kunnen bereiken. Leerlingen voelen zich gezien en gehoord en daardoor krijg je ze makkelijker mee in het leren. Tijdens het coach-uur bespreken coaches en leerlingen actuele thema's en persoonlijke vaardigheden. Daarbij kun je denken aan veerkracht, zelfvertrouwen, doorzetten, reflecteren en oplossingsgericht werken.”

“Als schoolleider moet je weten wie er energie van krijgt en ruimte geven aan de voorlopers”

Ruimte geven aan voorlopers

Het is volgens Anne aan de schoolleiding om de goede leraren en coaches die de drie scholen nu in huis hebben, straks ook op de nieuwe school in de juiste positie te zetten. “De nieuwe school is een innovatieve school, dus leraren die nog niet zo ver zijn met de toepassing van brede vorming in hun lessen, helpen we door te kijken welke stappen er nodig zijn om in het nieuwe concept te groeien”, zegt Anne. “Als schoolleider moet je weten wie er energie van krijgt en ruimte geven aan de voorlopers.” Wie aanvankelijk zeker geen voorloper was maar het nu wel is, is Hansje Brandsma van De nieuwe Havo, decaan en coach/mentor en leraar wiskunde en gym. “De nieuwe Havo is een traditionele school en in eerste instantie was ik geen voorstander van het nieuwe concept”, vertelt Hansje. “Om er een goed beeld van te krijgen heb ik me voor de ontwikkelgroep van het Metropolis Lyceum opgegeven en ik word steeds enthousiaster. We kijken in de ontwikkelgroep vooral naar de overeenkomsten tussen de vakken en niet naar de verschillen. We organiseren ook thema-bijeenkomsten waarbij iedereen kan aansluiten en meedenken.”

Pythagoras is een bokser

Tijdens die bijeenkomsten komt veel denkkracht en creativiteit vrij en een mooi voorbeeld is het vakoverstijgende project ‘Pythagoras is een bokser’. “Niet veel mensen weten dat Pythagoras olympisch bokskampioen was”, vertelt Hansje. Bij wiskunde leren de leerlingen wat de stelling van Pythagoras is, bij geschiedenis wordt uitgelegd wie hij als geleerde was en bij gym gaan de leerlingen boksen en leren ze de sociale omgangsvormen en strikte regels die bij deze sport horen. Zo komt brede vorming in drie vakken tot uiting.”

Midden in de wereld

Veel opdrachten met lesdoelen, leerdoelen en bijbehorende onderliggende ontwikkelingsdoelen en vaardigheden die op het Vox College werden ontwikkeld, worden naar het Metropolis Lyceum meegenomen. Bijvoorbeeld de projecten ‘Mijn vrede’ en ‘Atlas’, met daaraan gekoppeld een escape game. Op de nieuwe school is straks ook nadrukkelijk aandacht voor drama en muziek. “Met samenwerkingspartners in de buurt van de school – en dus midden in de wereld waarin ze opgroeien – organiseren we bijvoorbeeld workshops voor leerlingen uit de brugklas”, vertelt Sanne. “Daar ontdekken ze op het gebied van theater, dans, muziek en poëzie hun talenten en leren ze vaardigheden om zichzelf te presenteren.” Anne benadrukt dat bij de ontwikkeling van alle projecten kritisch naar de meerwaarde ervan wordt gekeken. “De pay-off van het Metropolis Lyceum is ‘midden in de wereld’. We kijken steeds hoe we vanuit de leerdoelen vaardigheden kunnen aanleren in een maatschappelijke context. De leerlingen moeten er in de echte wereld immers wel iets aan hebben.”

3x praktisch

Aan de slag met brede vorming en burgerschap? Op deze pagina vind je handreikingen die je daarbij kunnen helpen.

Lees meer

1

Democratie, participatie en identiteit

Het project ‘Versterking burgerschap in het vo’ heeft de afgelopen jaren diverse hulpmiddelen ontwikkeld die scholen kunnen helpen om een volgende stap te zetten in hun burgerschaps-onderwijs. Scan de code voor een overzicht van wat burgerschap in de school allemaal kan zijn. Hierin vertellen experts hun inzichten en geven schoolleiders en bestuurders voorbeelden van hoe zij burgerschap vormgeven.

Lees meer

2

De ontwikkeling van een plusdocument

Deze handreiking gaat in op het doel en de uitgangspunten van het plusdocument die in overleg met scholen zijn opgesteld. We beschrijven de keuzes waar je als schoolleider voor staat bij de invoering en er komen praktische tips voor de uitwerking aan bod, gebaseerd op de ervaring van de ambassadeur-scholen. Scholen hebben en houden de ruimte om een eigen invulling te geven aan hun plusdocument.

3

Handreiking burgerschap funderend onderwijs

Op 1 augustus 2021 is de wet ter verduidelijking van de burgerschapsopdracht in werking getreden. Voor scholen in het primair, voortgezet en het speciaal onderwijs heeft dit gevolgen voor het schoolbeleid en het onderwijsaanbod. Hoewel scholen sinds 2006 veel ervaring hebben opgedaan in burgerschaps-onderwijs, zijn de aangescherpte wet en de maatschappelijke ontwikkelingen een goede aanleiding om nog eens goed naar burgerschaps-onderwijs in de school te kijken. Wil je aan de slag met burgerschaps-onderwijs volgens de aangescherpte wetgeving? Lees dan de handreiking Burgerschap funderend onderwijs (van het SLO) en volg het stappenplan.

Lees meer

De praktijk en theorie verenigd

De Kennisrotonde beantwoordt vragen van professionals uit de onderwijspraktijk met kennis uit onderzoek.

Hoe kun je de sociale en maatschappelijke competenties van leerlingen in beeld brengen?

Referentie: Kennisrotonde (2023). Hoe kun je de sociale en maatschappelijke competenties van leerlingen in het voortgezet onderwijs in beeld brengen? (KR. 1579).

Kennistoetsen zijn voornamelijk de beste methode om de kenniscomponent van sociale en maatschappelijke competenties van leerlingen te meten. Voor het meten van houdingen kan de leraar leerlingen een reeks stellingen voorleggen. Of, om meer inzicht in hun gedachteprocessen te krijgen, kan de leraar open vragen stellen. Het heeft de voorkeur om leerlingen in authentieke situaties te plaatsen, maar dat is in de praktijk nauwelijks te creëren.

Vaardigheden worden daarom doorgaans indirect gemeten door leerlingen een zelfinschatting te laten maken.

De Wet op het voortgezet onderwijs vraagt van scholen dat leerlingen sociale en maatschappelijke competenties ontwikkelen, zodat ze in staat zijn om deel uit te maken van en bij te dragen aan de samenleving. Deze competenties zijn als synoniem voor burgerschapscompetenties te beschouwen, het vaker gebruikte begrip.

Kennis meten door vragen te stellen

Er is niet één begrip van burgerschap dat bepaalt welke kennis, houding en vaardigheden leerlingen daar precies voor moeten aanleren. Om burgerschapscompetenties van leerlingen te meten is het daarom belangrijk daar meerdere sociale en maatschappelijke domeinen en activiteiten bij te betrekken. Dan gaat het bijvoorbeeld om kennis van de representatieve democratie, houdingen waarbij leerlingen democratische waarden wegen en vaardigheden om het eigen belang te laten gelden.

Burgerschapskennis heeft betrekking op wat leerlingen weten en begrijpen. De meeste instrumenten om deze kennis te meten, bestaan uit meerkeuzevragen. Soms bevatten deze instrumenten open vragen, zodat de leraar ook inzicht kan krijgen in het achterliggende gedachteproces van leerlingen. Als leraren vragen formuleren is het van belang dat ze rekening houden met verschillende niveaus van begrip. Leerlingen met een laag kennisniveau herkennen vooral basale begrippen. En leerlingen met een hoog kennisniveau zijn in staat te begrijpen en uit te leggen hoe sociale en politieke processen werken.

Houdingen meten door keuzes voor te leggen

Onder burgerschapshoudingen vallen gedachtes, gevoelens en overtuigingen van leerlingen over sociale en maatschappelijke vraagstukken. Het is mogelijk deze te meten door leerlingen uitspraken voor te leggen en te vragen in hoeverre zij die bij zichzelf vinden passen. Ze kunnen dan bijvoorbeeld kiezen uit meerdere manieren om een conflict vreedzaam op te lossen. Of leerlingen moeten zichzelf plaatsen op een schaal tussen twee conflicterende waarden, zoals 'zeggen wat je denkt' tegenover 'anderen niet kwetsen'. Een andere manier om meer inzicht te krijgen in denkpatronen van leerlingen is ze een democratisch dilemma voorleggen. Bijvoorbeeld: 'hoe ga je om met meerderheids- en minderheidsbelangen.'

Vaardigheden meten door zelfinschattingen

Burgerschapsvaardigheden gaan over de mate waarin leerlingen in staat zijn bepaalde democratische of maatschappelijke activiteiten uit te voeren. Ideaal zou zijn om leerlingen te observeren in authentieke situaties, waarin ze hun beheersing van burgerschapsvaardigheden moeten laten zien. Het succesvol volbrengen van de taak, en de mate van ondersteuning die leerlingen daarbij nodig hadden, geeft dan inzicht in hun vaardigheidsniveau. In de praktijk zijn dergelijke situaties amper te creëren, zodat vaak wordt volstaan met een inschatting van leerlingen van hun eigen vaardigheidsniveau.

Meetinstrumenten en andere opties

Instrumenten voor het meten van burgerschapscompetenties door scholen zijn schaars. Het meest gebruikte instrument

Ideaal zou zijn om leerlingen te observeren in authentieke situaties

is 'Burgerschap Meten'. Dat instrument bestaat uit een meerkeuzetoets om burgerschapskennis te meten en een vragenlijst om een beeld te krijgen van de burgerschapshoudingen van leerlingen. Daarnaast kunnen leerlingen een inschatting maken van hun eigen burgerschapsvaardigheden.

Behalve 'Burgerschap Meten' kunnen scholen eigen toetsen en opdrachten inzetten om burgerschapscompetenties van leerlingen in kaart te brengen. Een ander optie is dat scholen meedoen aan wetenschappelijk onderzoek dat ook schoolrapportages oplevert. Ten slotte kunnen scholen – al dan niet in samenwerking met onderzoekers, toetsaanbieders of andere scholen – zelf nieuwe instrumenten ontwikkelen.

→ Lees de meest recente inzichten op www.kennisrotonde.nl. Heb je zelf ook een vraag? Stel hem dan op www.kennisrotonde.nl/stel-je-vraag

KENNISROTONDE
van het NRO

“Als je goed burgerschapsonderwijs wilt neerzetten, zul je moeten schrappen in het huidige curriculum”

Burgerschap is geïntegreerd in ons curriculum in drie doorlopende leerlijnen: mensenrechten, democratie en participatie. Bij elk vak dat leerlingen volgen, komt iedere periode minimaal een keer een les voorbij over mensenrechten en democratie. Met elf vakken betekent het dat iedere periode minimaal 22 burgerschapsopdrachten uit het curriculum aan bod komen. De leerlijn participatie bestaat uit meedoen, meedenken en meebeslissen op school en in de maatschappij.

Leerlingen nemen deel aan een van de vijftien teams die allemaal iets bijdragen aan de school. Die teams zijn bijvoorbeeld verantwoordelijk voor de klussen, het groen, de keuken, duurzaamheid, sport of social media. De maatschappelijke participatie breidt zich uit van de buurt, tot landelijk en internationaal, met bijvoorbeeld taallessen aan statushouders of een uitwisseling met plattelandjongeren uit Friesland.

Online platform Burgerbord

Daarnaast hebben we het vak burgerbord, dat is een online platform waarop leerlingen bijhouden wat ze doen op het gebied van burgerschap. Dat is belangrijk, want zo zien ze de samenhang tussen wat ze bij al die verschillende vakken leren. Zo beklijft het en het is een startpunt om het gesprek met ze aan te gaan over wat ze geleerd hebben en wat het een met het ander te maken heeft.

Iedereen betrokken

Burgerschapsonderwijs zoals wij het organiseren, kost tijd en geld. Tegelijkertijd zijn we de enige middelbare school in Amsterdam die geen ouderbijdrage vraagt. Dat betekent dat we keuzes maken. We gaan niet naar Duinrell en je kunt bij ons geen eindexamen Duits doen, maar we organiseren wel een festival over duurzaamheid. Van het team vragen we veel. Dat is nodig, want het werkt alleen als iedereen meedoet. Van ouders vragen we betrokkenheid. Als een kind zich presenteert op school, verwachten we van ouders dat ze daarbij zijn. Lukt dat niet, dan gaan we bellen en vragen wat we kunnen doen om het de volgende keer wel mogelijk te maken. Want gezien worden, is een belangrijke motivator om je best te doen.

Een visie en 'willen'

Om goed burgerschapsonderwijs neer te zetten, begin je met een visie. Vervolgens moet je het als team echt willen. Burgerschap is iets waar leerlingen later iets aan hebben, dus moet je er ruimte voor willen maken.

Want je zal in het huidige curriculum moeten gaan schrappen. Mijn advies aan andere scholen zou zijn om een leidend burgerschapsvakdocent of een burgerschapscoördinator aan te stellen. Dan heb je een kartrekker die de andere vakken mee kan nemen met ideeën of projecten. Dat proces kan een aantal jaren duren, maar uiteindelijk krijg je er levensecht onderwijs voor terug.”

Tijdens de totstandkoming van dit magazine is Lars Hoogmoed van betrekking gewisseld, hij is niet meer werkzaam bij de Amsterdamse MAVO.

Burgerschap als rode draad

Vijf jaar geleden richtten Martine van Hoogen en Lars Hoogmoed De Amsterdamse MAVO op, een school die zich niet richt op kunst of sport, maar op burgerschap. Lars vertelt over hoe burgerschap de rode draad vormt bij alles wat er op school gebeurt.

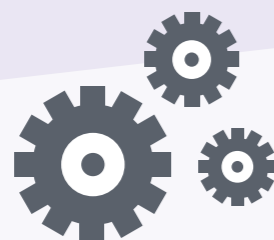
Op burgerbord.nl vind je meer informatie over het online platform waarop De Amsterdamse MAVO-leerlingen bijhouden wat ze doen op het gebied van burgerschap.

Kansengelijkheid stimuleren door loopbaanontwikkeling

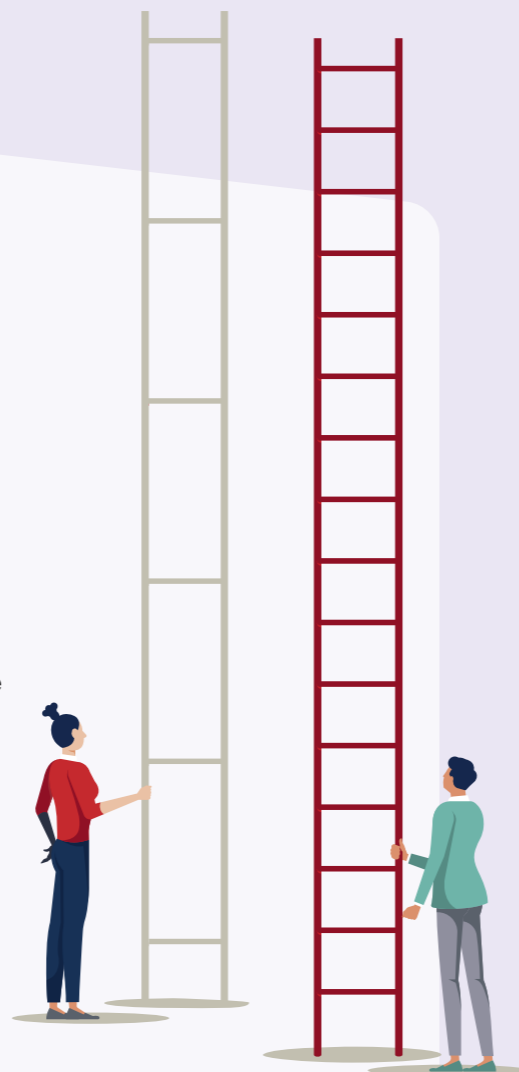
Wat kun jij als schoolleider doen?

Als schoolleider speel jij een cruciale rol in het creëren van een schoolomgeving waarin leerlingen gelijke kansen krijgen. Bekijk de inzichten uit onderzoek en ga met onderstaande handvatten aan de slag om te werken aan kansengelijkheid op jouw school.

4 Tips

- 1 Geef loopbaanontwikkeling (LOB) een structurele plaats in het curriculum van leerjaar 1 tot het eindexamen.**
- 2 Bedenk hoe jullie als schoolleiding een inclusieve, veilige (leer)omgeving kunnen creëren op school.**
 - Bijvoorbeeld door leraren te stimuleren om persoonlijke banden op te bouwen met leerlingen. Zo kunnen ze zich beter inleven in hun leef- en denkwereld.
- 3 Werk samen met ouders, het mbo of hbo en het werkveld in de regio aan goede toekomstmogelijkheden voor de leerlingen.**
 - Nodig ouders bijvoorbeeld eens op school uit voor presentaties van hun kind. En werk samen met het werkveld door bijvoorbeeld gastsprekers uit te nodigen of samen praktijkgerichte projecten voor de leerlingen te bedenken.
- 4 Bedenk hoe jullie als schoolleiding ervoor zorgen dat leerlingen de "spelregels" binnen het onderwijs begrijpen.**
 - Denk bij spelregels bijvoorbeeld aan: hoe ze moeten leren, hoe ze moeten communiceren en hoe ze met leraren om moeten gaan. Dat goed begrijpen is één van de grootste succesfactoren voor goede schoolprestaties en vervolgmogelijkheden van leerlingen.

Wat speelt er?

Onderstaande resultaten uit onderzoek geven aanleiding om aan de slag te gaan met kansengelijkheid in het onderwijs.

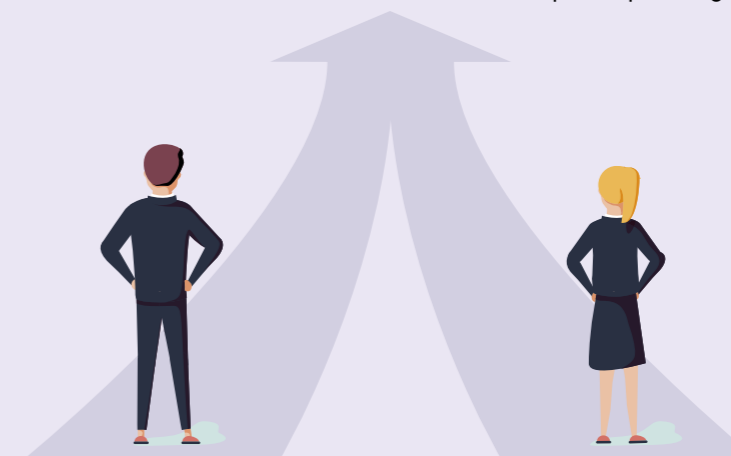
- Leerlingen van wie de ouders een lage sociaal-economische status hebben of een migratieachtergrond krijgen vaker een te laag schooladvies. Dit heeft een negatief effect op hun studiemotivatie, zelfvertrouwen en zelfbeeld.
- Sommige van bovenstaande leerlingen zijn gemotiveerd het tegendeel te bewijzen, anderen gedragen zich naar de beelden die over hen bestaan.
- Leraren zijn vaak onbekend met de leef- en denkwereld van leerlingen.
- Voor een goede studiekeuze met toekomstperspectief is niet alleen de interesse van de leerling, maar ook de aansluiting van de studie op de arbeidsmarkt van groot belang.

Werken aan kansengelijkheid bij LOB

LOB is een goede manier om aan kansengelijkheid te werken.

Bij LOB:

- leren leerlingen wie ze zijn, wat ze kunnen en wat ze van zichzelf en de maatschappij kunnen verwachten;
- leren leerlingen welke kennis en vaardigheden ze nodig hebben als goede professional;
- werken leerlingen aan het vertrouwen dat ze invloed uit kunnen oefenen op hun leven en hun omgeving;
- krijgen leerlingen een scherper beeld van vervolgopleidingen en beroepen en wat past bij hun eigen kwaliteiten en motieven.

Over het onderzoek

Deze factsheet is tot stand gekomen op basis van onderzoek naar effectieve LOB: Effectieve loopbaanoriëntatie en loopbaanbegeleiding (LOB) in het vmbo: een overzichtsstudie van nationale en internationale literatuur.

Korpershoek, H. Karssen, M. Spijkerboer, A. Petit, R. Hermans, A. (2022).

En op basis van diverse onderzoeken van de onderzoekslijn Diversiteitsvraagstukken Hogeschool Inholland, onder leiding van lector Machteld de Jong.

Machteld de Jong, lector Diversiteit:

“Wees je bewust van jouw belangrijke rol als schoolleider in het leven van leerlingen op jouw school. Geef je team de ruimte om het verschil te maken. Bijvoorbeeld met het inzetten van LOB.”

Directeur van het Ulbe van Houten Sjoerd de Jong (r) en directeur van het AMS Eelco Bruinsma (op 8 augustus 2023 overleden).

Technieklessen vanaf het eerste leerjaar: Er gaat een wereld voor ze open

In september 2022 zijn de eerste leerlingen van de CSG Anna Maria van Schuurman (AMS) in Franeker en de CSG Ulbe van Houten in Sint Annaparochie vanaf het eerste leerjaar met de nieuwe leerroute techniek LTS 2.0 begonnen. Met als doel om leerlingen soepeler te laten doorstromen naar een opleiding en een baan in de techniek, waar veel behoefte aan is.

Directeuren Eelco Bruinsma (AMS) en Sjoerd de Jong (Ulbe van Houten) zijn de kartrekkers en zeer betrokken bij de ontwikkeling en uitvoering van de LTS 2.0, een moderne uitvoering van de Lagere Technische School. Eelco: "In de gemeente Waadhoeke komen tussen nu en 2030 meer dan 4000 banen vrij, met name in de techniek. Vandaar dat er vijf jaar geleden een roep richting scholen kwam om technisch personeel op te leiden."

Bron in de regio

Hij vervolgt: "De AMS is van oorsprong gedeeltelijk een technische school met de harde profielen, dus is dit de bron waar het in deze regio moet starten. Dat geldt ook voor Ulbe van Houten. Daar staan internationale bedrijven als Meijer Metal aan de deur te rammelen voor mensen. Wij kunnen echter geen personeel leveren omdat wij een vmbo-school zijn. Maar wij kunnen de leerlingen wel helpen een meer gedegen (of weloverwogen) keuze voor een mbo-studie te laten maken en zo proberen te voorkomen dat ze in het eerste leerjaar van het mbo gaan switchen, wat nog veel te vaak gebeurt. Bovendien laten wij

hiermee leerlingen al in een vroeg stadium kennismaken met techniekonderwijs, iets wat in de reguliere structuur niet mogelijk is."

Modern techniekonderwijs

Sjoerd: "Aanjagers Oene Krist, programma-specialist Sterk Techniek Onderwijs (STO) op de AMS en Harry Hoefakker, programma-leider STO op Ulbe van Houten, begeleiden het proces rond sterk techniek in deze regio. Zij kwamen twee jaar geleden op het idee meer met techniekonderwijs te gaan doen. Vooral voor leerlingen die de praktijkvakken leuker vinden dan de theoretische lessen is dat een uitkomst." Tijdens de ontwikkeling van de techniekklas kwam de naam LTS 2.0 naar boven, de LTS in een nieuw jasje, voor leerlingen 'techniekklas' genoemd.

Techniek vanaf leerjaar 1

Uniek aan de techniekklas is dat leerlingen al in het eerste leerjaar acht tot tien uur per week techniekles krijgen. Dan leren zij basisvaardigheden, het gebruiken van gereedschap, het lezen en begrijpen van handleidingen en tekeningen en maken zij kennis met moderne technologieën zoals robotica. In het tweede

Meer over de techniekklas

leerjaar gaan ze een tandje dieper en oriënteren ze zich op het bedrijfsleven in de regio. Daarna kiezen ze een technisch profiel voor de twee laatste leerjaren. Bijvoorbeeld bouw, installatie/metaal, groen of ICT. Het verschil met een 'gewone' vmbo is dat ze al in het eerste jaar techniekvakken krijgen en dat ze allrounder worden opgeleid. Voor leerlingen die hun technische vaardigheden willen ontwikkelen is dit een ideale leerroute.

Motivatie van 100%

Vijftien (hoofdzakelijk basis/kader-)leerlingen van elke school hebben het eerste jaar van de nieuwe leerroute afgerond. Eelco: "De eerste en tweedejaars krijgen twee aaneengesloten lesuren praktijkonderwijs per dag. Dat maakt hun rooster, los van gymnastiek, zo interactief

“Ga er volledig achter staan, faciliteer, begeleid en motiveer waar mogelijk”

dat school voor hen weer een feestje wordt na het vele stilzitten en luisteren op de basisschool. “Er gaat een wereld voor ze open.” Sjoerd: “Bij ons ook. Leerlingen zijn bezig met hun interesses waardoor ze met meer plezier naar school toe gaan. En wij bieden een aantrekkelijk programma aan.” “Bij binnenkomst krijgen alle leerlingen een talentstroom aangeboden waarbij ze anderhalf jaar hun talent ontwikkelen. Ze kunnen kiezen uit bijvoorbeeld technology & development (moderne technologie), tools & crafts (manuele vaardigheden) maar ook art factory, sports en cooking class. Dat zijn vakken als snoepjes voor ze. De motivatie is honderd procent”, vult Eelco aan.

Samenwerking tussen scholen

Een van de voorwaarden voor subsidie voor de nieuwe leerlijn techniek was dat scholen dat in samenwerking zouden doen. Sjoerd: “Andere scholen in Waadhoeke en Leeuwarden zijn niet aangehaakt bij ons initiatief dus zijn we met onze twee scholen verder gegaan.” Eelco: “Sjoerd is mijn opvolger op het Ulbe dus wij kenden elkaar al vrij goed.” Maar er moesten wel een hoop hordes genomen worden. Eelco somt op: “Je moet de MR overtuigen, de lessentabel aanpassen en laten goedkeuren,

“Leerlingen zijn bezig met hun interesses waardoor ze met meer plezier naar school toe gaan”

leraren motiveren, lokalen creëren en een nieuw programma ontwikkelen. Gelukkig hebben wij overtuigingskracht, een fantastische roostermaker en hebben wij bij onze leraren minimale weerstand ervaren.” Sjoerd: “De aanjagers Oene en Harry hebben van elk van de scholen vijf techniekleraren begeleid bij het ontwikkelen van het programma. De programmamakers hebben een stoomcursus gedaan en komen elke drie weken bij elkaar om te evalueren zodat de programma’s parallel blijven lopen.”

Een succesvolle schoolontwikkeling

Afgemeten aan de positieve reacties van leerlingen noemt Eelco de techniekklas geslaagd. Sjoerd vult aan: “De manier waarop deze leerlingen zich door de school bewegen en hoe gelukkig ze zich voelen in de techniekklas is prachtig. Ook de leraren zijn enthousiast.” De scholen hebben toestemming van de bestuurder om nog vier tot zes jaar door te gaan. Sjoerd: “Ik ben ervan overtuigd dat het dan een succes is geworden.” Voor volgend jaar hebben zich zestien leerlingen bij het AMS en twintig leerlingen bij het Ulbe van Houten aangemeld voor de techniekklas.” Eelco noemt een keerzijde: “Met het uitbreiden van technieken, heb je ook meer mensen nodig die die lessen kunnen geven. Die zijn erg moeilijk te vinden.”

Doorstroom naar het mbo

Beiden maken zich wel zorgen hoe het mbo gevolg geeft aan deze ontwikkeling. Eelco: “Als onze leerlingen straks in het eerste jaar mbo geconfronteerd worden met vaardigheden die ze allang beheersen, dan raken ze alsnog verveeld.” Sjoerd: “Gelukkig hebben we nog een paar jaar, want de eerste techniekklasleerlingen gaan nu pas naar het tweede jaar. Ze weten bij het mbo van deze beweging en dat we het gesprek aan willen gaan.”

Zelf aan de slag

Wil je zelf een start maken met het oprichten van een techniekklas? Sjoerd en Eelco geven als tip voor schoolleiders: “Ga er volledig achter staan, faciliteer, begeleid en motiveer waar mogelijk. Je hebt een aantal technisch bevlogen kartrekkers nodig die ervoor willen gaan en er moet geloof onder de leraren op de werkvloer zijn om hier een succes van te maken.” Eelco: “Straks is de hamvraag of de afgestudeerde mbo’ers inderdaad toegerust door de voordeur van die baas in de technische sector stappen, dat die baas ook tevreden is en ziet dat het hele traject vanaf het eerste leerjaar bij ons tot en met het mbo goed opgeleide en gemotiveerde werknemers oplevert. Wij doen hier in ieder geval ons uiterste best voor.”

Aanpak school ontwikkeling

Ontwikkelen in de school is een cyclisch en continu proces waarbij je verschillende fasen doorloopt. Deze fasen zijn hiernaast weergegeven.

Ga jij in jouw school aan de slag met schoolontwikkeling? Bepaal dan de fase waarin jouw school zit. De keuzes die je in elke fase maakt, hangen af van onder andere de aard van de ontwikkeling en de context van jouw school.

Je hoeft de fasen niet altijd lineair te doorlopen; soms moet je even terug naar een eerdere fase, om weer vooruit te komen.

Bouwstenen voor duurzame schoolontwikkeling

Bekijk ook de zes bouwstenen voor duurzame schoolontwikkeling. De aanwezigheid van deze factoren in de school stimuleert de duurzaamheid van de schoolontwikkeling.

Visie, probleem- en doelstelling

Team, tijd en middelen

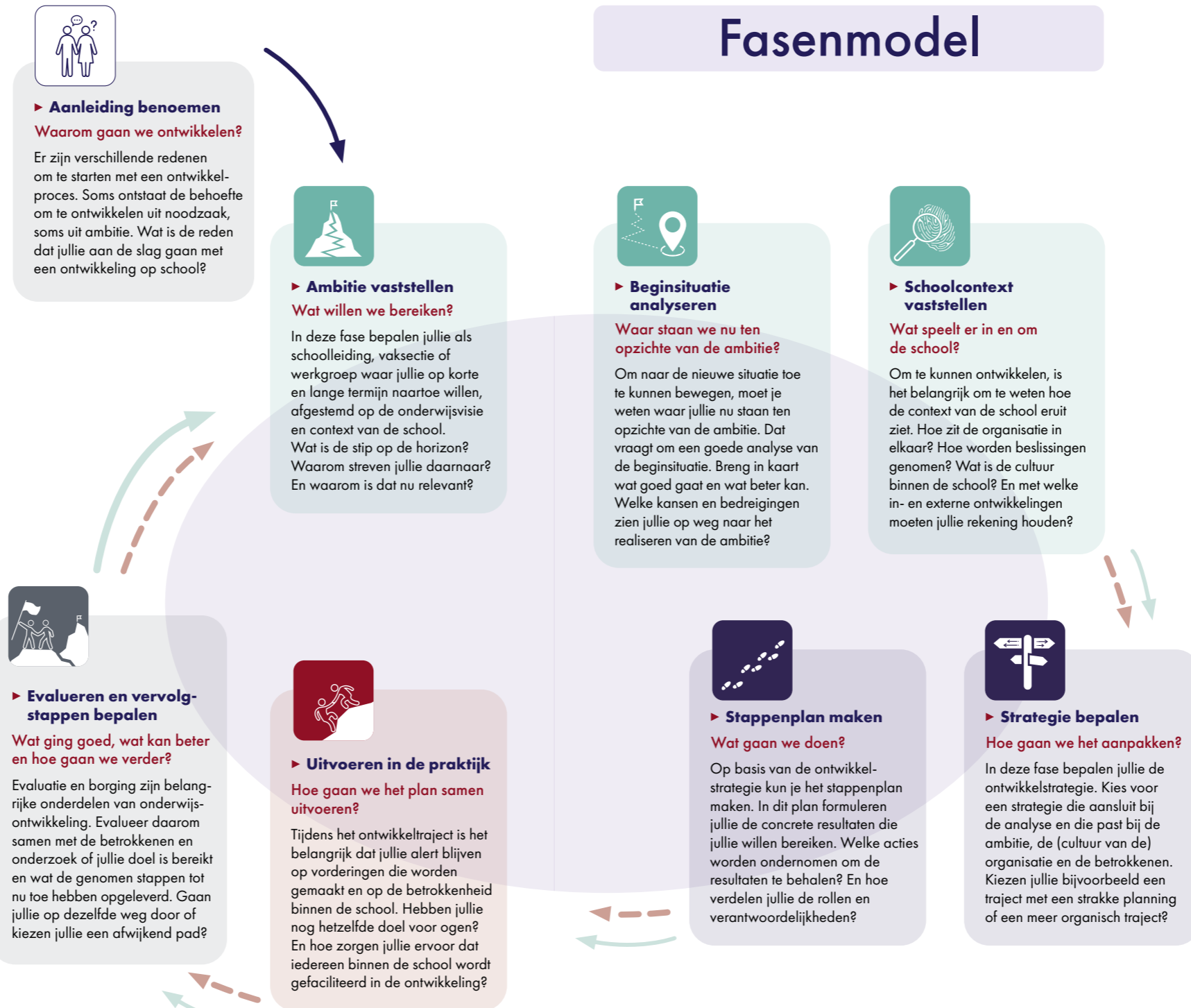
Veranderaanpak en communicatie

Kennis en vaardigheden

Draagvlak, participatie en leiderschap

Kennisgedreven werken

Fasenmodel

Iteratief werken in elke fase

Schoolontwikkeling is een leerproces, waarbij het eindresultaat meestal nog niet volledig vaststaat. Gedurende het proces bouw je verder aan de kennisbasis en leer je wat werkt op jullie school. Een kortcyclisch iteratief proces van handelen, reflectie en bijsturen werkt goed om te blijven leren en de gewenste ontwikkeling aan te laten sluiten bij de schoolcontext.

Van pilot naar schoolbrede ontwikkeling

Schoolontwikkeling is een proces dat je het best klein begint en stap voor stap aanpakt. In een pilot ligt de nadruk op analyseren en leren wat werkt bij jullie op school. Pas nadat je weet wat werkt in de praktijk en er draagvlak is verschuift de focus naar het repliceren en verbreden van de ontwikkeling in de school.

Scan de code voor het digitale model en meer informatie per fase

VOORTGEZET LEREN
 Een campagne van de VO-raad

Leerlingen motiveren met toekomstgericht onderwijs

Zie ommezijde:

Uitneembare poster over de aanpak van schoolontwikkeling.

Werken met een transitieteam: **Schoolontwikkeling doen wij samen met leraren**

RSG Enkhuzen wil leerlingen méer meegeven dan alleen een diploma. Het opstellen van een nieuw schoolplan (2020-2024) gaf aanleiding om aan de slag te gaan met het thema brede vorming. Maar hoe rol je zo'n thema vervolgens uit in de praktijk? De schoolleiding besloot een transitieteam op te richten, bestaande uit vijf schoolleiders en vijf leraren. Het transitieteam bracht vervolgens succesvol het vak burgerschap tot stand.

Met onder andere brede vorming wil RSG Enkhuzen (mavo, havo en atheneum) hun leerlingen zo goed mogelijk voorbereiden op het leven in de maatschappij. Schoolleider Nick Broerse vertelt: “Ik vind burgerschap een heel belangrijk thema. Van andere scholen hoor ik soms dat ze niet goed weten wat ze hier, naar aanleiding van de nieuwe wet burgerschapsonderwijs, mee aan moeten. Wij zijn op het RSG al best ver met burgerschap. In het belang van goed onderwijs voor alle leerlingen delen wij graag onze ervaring met andere scholen.”

Waarom een transitieteam?

Nick legt uit: “Er was sprake van een sterke wij/zij-cultuur op het RSG Enkhuzen. Het team verwachtte aanwijzingen van de schoolleiding. Er ontstonden daarnaast verschillende ‘eilandjes’ met losse initiatieven. De schoolleiding wilde die initiatieven bij elkaar brengen en deze wij/zij-cultuur doorbreken. Zo ontstond ons idee om een transitieteam te vormen. Als we wilden dat onze uitgangspunten bij iedereen zouden gaan leven op school, moest het schoolplan een gezamenlijk product zijn. Ook werkt het motiverender als, in plaats van een schoolleider, je collega-leraar tegen je zegt: ‘We gaan met brede vorming aan de slag’. Enthousiaste leraren werkten actief mee en genoten op hun beurt weer van de gekregen ruimte.”

Brede vorming

Nick: “Binnen het team werden vijf duo’s van schoolleider en leraar gevormd. Ik was met leraar geschiedenis en maatschappijleer Inez van Loon verantwoordelijk voor het organiseren, invulling geven en uitvoeren van brede vorming. Inez nam het initiatief om uit te zoeken wat we onder brede vorming verstaan en inventariseerde wat we op school al deden op dit vlak.” Inez: “Met betrekking tot het eerste deed ik literatuuronderzoek en bekeek ik de inspectie-eisen. Ik concludeerde dat we al dicht in de buurt kwamen van wat ‘burgerschapsvorming’ kan worden genoemd. Voor het tweede deel heb ik gesprekken met collega’s gevoerd.” Op basis van beide benaderingen stelde Inez zeven thema’s vast: democratie en rechtsstaat, vreedzaam samenleven,

etnische, culturele en genderdiversiteit, gelijke (economische) kansen, mensenrechten, leefomgeving (duurzaamheid & klimaat) en leefbare wereld (mondiale problemen).

Ruimte voor ontwikkeling

Vervolgens keek Inez in hoeverre de thema’s al in de vaklessen aan bod kwamen. Hieruit bleek dat er hiaten zaten in het programma. Inez: “Vanaf dat moment ben ik uitvoeriger met collega’s gaan overleggen. Ik stelde ter discussie of we die hiaten met het vak burgerschap zouden kunnen opvullen. Hier werd positief op gereageerd, al wisten we nog niet hoe we het moesten aanpakken. Een aantal leraren vormden werkgroepjes, en zijn meerdere dagen vrijgesteld om lessen te ontwikkelen. We mochten bij dit soort ontwikkelmomenten broodjes of catering bestellen. Daar werd nooit moeilijk over gedaan door de schoolleiding. Er is voor de brugklas een serie van tien lessen ontwikkeld die tussen de herfst en het voorjaar tijdens het mentoruur plaatsvindt en door de mentor wordt gegeven. Ook voor de tweede klassen is er een curriculum ontwikkeld. Hier staat het als het vak ‘burgerschap’ op het rooster. Het wordt gegeven door leraren van verschillende vakken.” Inez koppelde de voortgang terug aan Nick. Hij zegt hierover: “Omdat Inez al 25 jaar op deze school werkt, kent ze de school en de mensen door en door. Ze slaat een brug op de goede manier en creëert zo ook draagvlak.”

“Wij hebben als schoolleiding niet de illusie dat wij precies weten hoe het allemaal moet”

Betrokken collega’s

Leraar aardrijkskunde Cas van Spronsen is een van de collega’s die door Inez werd aangehaakt om samen het curriculum vorm te geven. Cas: “Dat was hartstikke leuk en al snel volgden meer geïnteresseerden die ons gingen helpen. Naar aanleiding van brainstormsessies en, op initiatief van Nick, een middag externe hulp van de Bildung Academy, hebben we lesdoelen geformuleerd. Dat ik er met burgerschap een extra vak bij geef, vind ik een privilege. Het geeft mij inzicht in het burgerschaps-idee vanuit de overheid en de visie van de school.” Inez: “Het vak wordt een half jaar lang een uur per week gegeven. En wat extra leuk is; er staan nu al leraren op de wachtlijst die het vak volgend jaar graag willen geven! Dat is volgens mij te danken aan het proces met de schoolleiding als initiator en de collega’s op de vloer in de uitvoering.”

Regelmatig overleg

Als schoolleider vindt Nick het werken met een transitieteam heel prettig. Nick: “Dankzij de aanjagersrol van het team hoef ik nu niet zelf lessen te initiëren of collega’s aan te haken. Brede vorming is slechts één van de negen strategische initiatieven van het schoolplan. Gezien de nieuwe wet voor burgerschapsonderwijs was het initiatief brede vorming als eerste aan de beurt. Voor elk initiatief is een werkgroep samengesteld. Tijdens het regelmatige overleg kwamen de leraren uit de werkgroepen met concrete voorstellen over wat er nodig was om verder te kunnen. Als schoolleiding hoefden we de mensen niet zelf achter de broek te zitten.”

Aangepaste werkwijze

Naast de vele voordelen is in de praktijk gebleken dat ad hoc bij elkaar komen vaak lastig is. Nick: “Toen het schoolplan er lag hebben we duo’s gevormd met daarbij een supportersrol door iemand uit een ander initiatief, om elkaar back-up te geven. Je vervalt anders alweer snel in de waan van de dag. Het vormen van duo’s werkte in het begin, maar in de uitvoeringsfase hebben we de kruisverbanden losgelaten. We zagen dat ieder zijn eigen rol pakte en het werd makkelijker om elkaar te vinden.”

Bewust gekozen voor nieuwe methode

Over de invulling van de lessen is goed nagedacht zodat het goed past bij de leerlingen en de huidige tijd. Nick: “We kozen bewust voor een nieuwe methode. De les is opgebouwd uit verschillende casussen met onder meer iets uit het nieuws dat zich goed leent voor discussie. Het is de bedoeling dat de leerlingen met elkaar in gesprek gaan, dat ze andere opvattingen horen en het belang van samenwerken ervaren.” We weten nu dat al

“Als je een goed gemixte groep verantwoordelijk maakt, komen er hele mooie dingen uit”

onze leerlingen het onderdeel burgerschap meekrijgen. We hebben het weggehaald uit het ‘toevallige’ en geborgd, zodat iedere leerling in aanraking komt met thema’s die we heel belangrijk vinden.” Inez: “Ik zou bijna zeggen; belangrijker dan ooit. Zeker als je ziet dat het ‘ik’ in de samenleving sinds corona toch wel belangrijker is geworden dan de ‘wij’. Dit vak komt wat mij betreft geen moment te vroeg.”

Een gevoel van vrijheid

De rol van Nick was heel concreet: faciliteren, aanpassingen maken aan de lessentabel, het maken van een tijd- en financieel kader en toezien op draagvlak en uitvoerbaarheid. Zaken die het transitieteam niet zelf kon regelen. Cas: “Dit gaf het team een gevoel van vrijheid. De schoolleiding was betrokken en gaf ons vertrouwen.” Inez haakt hierop in: “Door leraren te faciliteren geef je ze het gevoel dat ze serieus worden genomen. Hiermee geef je een positief signaal af. Enthousiasme is er ongetwijfeld, maar het komt wel bovenop het werk dat er al ligt.” Nick vult aan: “Wij hebben als schoolleiding niet de illusie dat wij precies weten hoe het allemaal moet. Er ligt zoveel kennis bij andere collega’s, dus laten we die vooral benutten. Als je een goed gemixte groep verantwoordelijk maakt, komen er hele mooie dingen uit. Al blijft tijd vinden in de agenda’s iets waar we nog steeds tegenaan lopen. We kijken of onze invulling voor burgerschapsonderwijs aanslaat voor we een volgende stap zetten. Ik ben er trots op wat we tot nu toe met elkaar bereikt hebben.”

Tips voor zelfsturende teams

- Begin klein, zoals bij RSG Enkhuzen met tien lesjes mentoraat in de brugklas en (een half jaar) een uurtje per week in de tweede klas zodat je iets voor elkaar krijgt zonder dat het ten koste gaat van iets anders.
- Creëer draagvlak, dan is er motivatie en kun je het vak beter borgen.
- Als mensen de waarde van het vak inzien, kun je gemakkelijker verder kijken.
- Maak onderwijs bij een nieuw vak als burgerschap niet te groot en meeslepend.
- Zorg dat je al voor aanvang van het schooljaar duidelijk hebt wanneer je gesprekken voert met het transitieteam. Voor je het weet zit je in de waan van de dag en botsen de agenda’s.

Interview hoogleraar Anne Bert Dijkstra

Burgerschapsonderwijs als vangrails voor een democratische samenleving

Anne Bert Dijkstra is als hoogleraar verbonden aan de afdeling Onderwijswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. Hij is directeur van de Academische Werkplaats Sociale Kwaliteit van Onderwijs, waarin scholen, onderzoekers en inspecteurs samen werken aan de ontwikkeling van burgerschapsonderwijs. Dijkstra houdt zich bezig met de sociale en maatschappelijke aspecten van onderwijs, waarbij bevordering van burgerschap een belangrijk aspect is.

“**D**at ik me met burgerschap bezighoud, heeft meer dan een reden. Wie in een vrije, open en democratische samenleving leeft, realiseert zich niet altijd dat zoiets niet vanzelf spreekt. Dat voelt gewóón, en gelukkig maar. Maar het is ook een voorrecht dat veel mensen niet gegeven is. Democratie komt niet uit de lucht vallen en democratische waarden zijn niet toegevoegd aan het drinkwater. Democratie en rechtsstaat vragen aandacht. Scholen kunnen daaraan een belangrijke bijdrage leveren. Maar hoe ze dat het beste kunnen doen, daarover is de wetenschappelijke kennis nog zeer bescheiden.”

Fragiel

“Het belang van burgerschapsonderwijs valt nauwelijks te onderschatten. Zo hebben we allerlei ‘afspraken’ over hoe we met elkaar omgaan, hoe we collectieve beslissingen nemen en dat we rekening houden met elkaar. Ook als het om de rechten van minderheden gaat. De kern van die ‘afspraken’ bestaan uit de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, zoals gelijkwaardigheid, het recht om eigen keuzes te maken of non-discriminatie.

Die basiswaarden zijn de afspraken – de vangrails – waar we binnen blijven. Op die manier kan iedereen het leven leiden dat hij of zij wil, én zorgen we ervoor dat iedereen die ruimte heeft. Dat betekent niet dat er geen botsingen kunnen zijn, maar wel dat we hebben afgesproken hoe we die dan, vreedzaam en democratisch, oplossen.

Dat basiswaarden aandacht vragen, zie je als je om je heen kijkt. Er zijn bubbels en kloven, wantrouwen jegens andersdenkenden of instituties, en soms grote meningsverschillen waarbij het moeilijk blijkt open te staan voor andere geluiden. Dat raakt ons samenleven en het functioneren van democratie en rechtsstaat. Zonder vangrails gaat het mis, maar die vangrails zijn fragiel: ze bestaan bij de gratie van de steun van mensen voor democratische waarden. De democratie staat of valt bij de bereidheid van mensen zich aan democratische spelregels te houden, en de instituties van de democratie bestaan uit mensen die daar ieder op eigen plaats, invulling aan geven – of niet. Dat vraagt kennis, vaardigheden en een democratische houding.

“Democratie komt niet uit de lucht vallen en democratische waarden zijn niet toegevoegd aan het drinkwater”

Dan is het goed te bedenken: people are not empty vessels, waiting to be filled with democracy. Het vraagt aandacht, urgentie en een verstandige aanpak.”

Weten, vinden en kunnen

“Hoewel de overheid het wat anders formuleert, is dit de achtergrond van de nieuwe burgerschapsopdracht voor scholen die in 2021 in de wet is opgenomen. Doelgerichte bevordering van basiswaarden is daarin overigens een expliciete eis. De aanleiding voor de nieuwe wettelijke opdracht is de zorg over het stagneren van het burgerschapsonderwijs. Scholen blijken dat soms lastig te vinden. Wat is burgerschap precies? Wat willen we onze leerlingen leren? Hoe doen we dat? En hoe weet je of dat ook gelukt is, of dat we het anders moeten doen?”

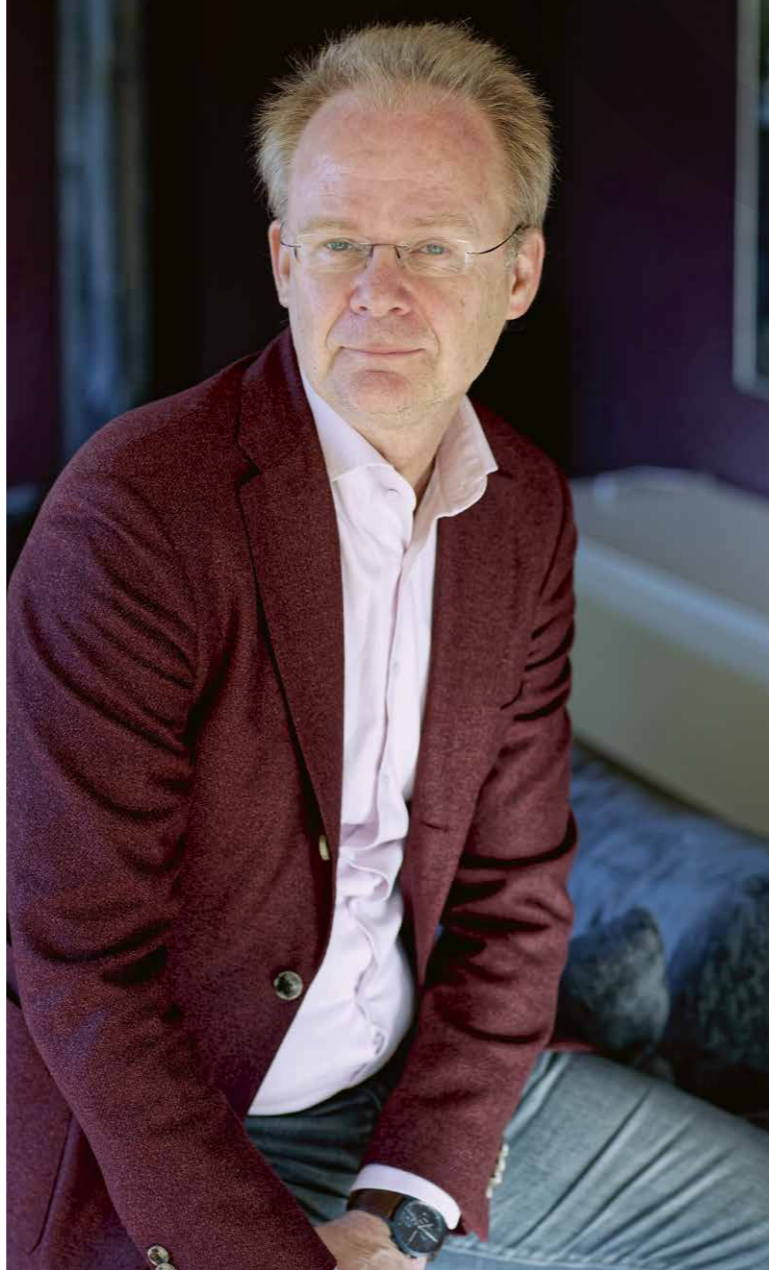
Hoe concreter je als school bent – scholen hebben veel ruimte om eigen keuzes te maken – hoe gemakkelijker dat gaat. Een vraag om mee te beginnen is bijvoorbeeld: wat willen we dat onze leerlingen vinden, weten en kunnen, op het moment dat ze van school gaan? Concrete leerdoelen dus, die de kern raken van wat de vangrails zijn, op een manier die gaat over wat dit in het leven van de leerlingen betekent en waarin de idealen van de school voor de samenleving en ‘het goede leven’ zichtbaar zijn.”

Voorzichtig met ‘goede’ antwoorden

“Het gaat bij bevordering van burgerschap dus niet zozeer om ‘goede’ antwoorden op allerlei vragen of meningsverschillen, zoals in discussies over duurzaamheid, Zwarte Piet of vaccineren - hoe belangrijk die thema’s ook kunnen zijn. Het gaat in de eerste plaats om het leren over basiswaarden en het belang daarvan, over ruimte voor verschil en het omgaan daarmee, zodat jij kunt zijn wie jij wilt zijn, en je die ruimte ook aan een ander geeft. En het gaat er ook om dat je bijdraagt aan het voortbestaan van een samenleving waarin dat mogelijk is, door te willen en kunnen samenleven met mensen die anders leven dan jij. Zo zijn bijvoorbeeld vrijheid van meningsuiting, autonomie en verdraagzaamheid voorbeelden van de vangrails van een democratische rechtsstaat, waar mensen kunnen leven zoals ze willen, en iedereen wordt beschermd door de wet. Burgerschap kan dus over allerlei dingen gaan, van klein, zoals in de dagelijkse omgang op school, tot groot, zoals over de grote vragen van onze tijd.”

Niet ingewikkeld

“Burgerschap lijkt soms complex of abstract omdat het niet één concreet onderwerp is. De thema’s wisselen en het kan over allerlei dingen gaan. Toch denk ik dat die complexiteit wel meevalt. De kern is immers niet heel ingewikkeld: leren samenleven, op een manier waarbij

je anderen de ruimte geeft die je ook voor jezelf vraagt. Dan gaat het over het leren inzien van het grote belang van democratische waarden, dat democratie en rechtsstaat niet vanzelf spreken maar steun vragen, over het leren omgaan met tegengestelde meningen en belangen, enzovoorts. Daarover kunnen jonge mensen op school leren, en oefenen.

Dat burgerschap gaat om basiswaarden, betekent dus overigens niet dat het niet kan schuren. Mensen verschillen in wie ze zijn, hoe ze willen leven en wat ze denken. Dat kan soms flink botsen en je komt er samen niet altijd uit. Ook dat is een facet van burgerschap waaraan de school aandacht kan geven. Hoe gaan we verder als we het niet eens zijn? Hoe houden we toch zoveel mogelijk rekening met iedereen, ook als we een beslissing gaan nemen?”

Kritisch

“Je hoort soms de zorg dat burgerschapsonderwijs als doel zou hebben om jonge mensen te disciplineren en in de

pas te laten lopen. Anderen zeggen dat het juist om kritische zin moet gaan, om voor jezelf te leren denken. Dat sluit elkaar echter allerminst uit. Om goed te kunnen functioneren is het nodig de geschreven en ongeschreven regels van de samenleving te kennen én om je eigen weg te kunnen gaan.

Onderzoek laat bijvoorbeeld zien dat in het beroeps- onderwijs soms het accent op het eerste ligt en burgerschap een conventionele lading krijgt: over regels en het belang van het nakomen daarvan. In het vwo krijgt kritische reflectie, zoals over het functioneren van de democratie of onrechtvaardigheid in de samenleving, meer aandacht. Toch zijn beide voor iedere leerling van belang. Afspraken zijn nodig om te kunnen samenleven én afspraken kunnen worden veranderd. Het gaat dus om autonomie en het zelfstandig en kritisch leren denken, en om het rekening houden met anderen. Via de afspraken die we daarover hebben, met de basiswaarden van de democratische rechtsstaat als kern.”

Onderzoek

“We doen onder meer onderzoek naar de vraag wat mensen en scholen vinden over wat leerlingen zouden moeten kunnen en kennen op dit vlak. Hoewel de accenten soms verschillen, is daarin een duidelijke lijn te herkennen. De minimale kern laat zich samenvatten als de al genoemde waarden, samen met sociale competenties. Dat wil zeggen: wat nodig is om met andere mensen te kunnen omgaan, en maatschappelijke competenties waarin het gaat om meedoen in de samenleving en de democratie. Hoewel het goed is dat de overheid zich terughoudend opstelt als het gaat om wat goed burgerschap is – dat is een vraag die vooral thuis hoort in de samenleving, zoals bij de school en de ouders – is dit ook waarover het in de wet gaat.

De invulling van burgerschapsonderwijs kan dus van school tot school verschillen. Wel zijn er een aantal

centrale elementen die vaak van pas komen bij de ontwikkeling van burgerschapsonderwijs. Het begint bij de vraag wat de school aan leerlingen wil leren, waarbij de visie op de ideale samenleving het vertrekpunt kan zijn: Hoe vinden wij dat je met elkaar zou moeten omgaan? Wat willen we de leerlingen als waarden meegeven? Dat vertaalt zich in leerdoelen en een keuze van aanpak en leerstof: welke stof in welk leerjaar en vak, welke houdingen en vaardigheden, enzovoort. Vervolgens gaat het om de vraag of deze doelen en aanpak ook in de praktijk vorm krijgen, in het onderwijs dat je geeft en in wat je voorleeft. Vraag je bovendien af of de opbouw logisch is en of de verschillende facetten op elkaar voortbouwen. Is er samenhang en weten we van elkaar wie waaraan aandacht geeft? En vergeet vervolgens de vraag naar wat leerlingen geleerd hebben niet. Inzicht in de opbrengsten is onmisbaar om te kunnen bepalen of het onderwijs ook uitwerkt wat de school beoogt.”

IJkpunten

“Om scholen te helpen bij het invullen van de burgerschapsopdracht zijn de ‘9 IJkpunten voor burgerschapsonderwijs’ geformuleerd. De PO-Raad, VO-raad en Stichting School & Veiligheid hebben samen met de Academische Werkplaats Sociale Kwaliteit van Onderwijs een korte handleiding geschreven voor scholen die systematisch met burgerschap aan de slag willen”. Zie pagina 7 van dit magazine.

Resultaten

“Goed burgerschap kan niet zonder inzicht in de leerresultaten. Levert het onderwijs op wat werd verwacht en worden de leerdoelen gerealiseerd? Burgerschapsonderwijs moet niet alleen intentie-gedreven zijn, maar ook opbrengst-georiënteerd. Het begint uiteraard bij de leerdoelen en dat wat de school wil overbrengen en intenties en aanpak zijn onmisbaar. Maar het gaat uiteindelijk om wat leerlingen leren, ook bij burgerschap.

Inzicht in resultaten en het in kaart brengen daarvan is daarom belangrijk. Dat helpt het onderwijs af te stemmen op wat leerlingen nodig hebben en laat zien waar het onderwijs van de school verdere ontwikkeling vraagt. Scholen kunnen dat op allerlei manieren doen, zoals met rubrics of een portfolio. Je kunt ook gestandaardiseerde instrumenten gebruiken.” ○

Anne Bert Dijkstra is tevens verbonden aan de Inspectie van het Onderwijs. We spraken met hem in zijn rol als wetenschapper verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.

“De kern is niet heel ingewikkeld: leren samenleven waarbij je anderen de ruimte geeft die je ook voor jezelf vraagt”

Teamleider Jellie Smit en directeur Sjoerd de Jong van CSG Ulbe van Houten.

‘Levensrecht leren’ leidt leerlingen op voor hun toekomst

Leren, waar doe je dat eigenlijk voor? Op CSG Ulbe van Houten in St. Annaparochie geloven ze in ‘show, don’t tell’. Met een eigen loopbaanprogramma en diverse talentstromen stuurt de school leerlingen de praktijk in én haalt het de praktijk in huis.

Poster van het Leerwerkplein (LWP).

Wie ben ik, wat kan ik en wat wil ik? Al vanaf leerjaar 1 van het vmbo gaan leerlingen aan de slag om antwoord te krijgen op deze vragen. In de onderbouw ontdekken ze via zogenoemde ‘meet & greets’ welke bedrijven er in de regio zijn. En de kennis die ze tijdens de stage in de bovenbouw bij een bedrijf opdoen, kunnen ze meenemen naar het mbo. Het uiteindelijke doel is de kans op een baan in de regio te vergroten en te voorkomen dat jongeren wegtrekken naar de grote stad.

Beroepsmogelijkheden

In de Friese regio moeten de komende jaren zo’n 4000 arbeidsplaatsen worden opgevuld. Dat zullen niet allemaal leerlingen zijn van Ulbe van Houten, maar ze doen er met hun Leerwerkplein (LWP) alles aan om ervoor te zorgen dat de leerlingen na het mbo in deze regio aan de slag kunnen. Het LWP is een loopbaanprogramma en onderdeel van Campus Middelsee, waar de school is gehuisvest. Het idee voor het LWP ontstond in 2014 toen de streek als toekomstige

“Met het Leerwerkplein leren leerlingen levensecht in een doorlopende leerlijn met het mbo”

krimpregio werd bestempeld. Ze werken inmiddels samen met ruim 200 bedrijven in de regio en blijven nieuwe bedrijven benaderen. Ulbe van Houten leidt leerlingen op voor hun toekomst. Dat doen ze door onderwijs aan te bieden en door een maatschappelijke rol te spelen. Zo helpen ze de regio in stand te houden.

Meet & greet bedrijfsleven

“Op Ulbe van Houten kijken we op allerlei manieren naar de behoeftes en belevingswereld van onze leerlingen”, vertelt teamleider Jellie Smit. “Met talentstromen (zie kader op pagina 34), een excellentieprogramma en maatwerk helpen we onze leerlingen om hun talenten te ontplooiën. En met het LWP leren ze levensecht in een doorlopende leerlijn met het mbo.” Via het vak ‘Skills’ maken leerlingen in de onderbouw kennis met beroepen uit vier sectoren: Groen, Techniek, Zorg & Welzijn en Economie. Ook leren ze vaardigheden zoals presenteren, onderzoeken en samenwerken. Als leerlingen zichzelf weten te presenteren hebben ze daar baat bij tijdens het sollicitatiegesprek. Aan elke sector wordt tien weken lang aandacht besteed en elke periode wordt met een ‘meet & greet’ afgesloten; vertegenwoordigers van bedrijven in de betreffende sector komen daarvoor naar school. Jellie: “Afgelopen weken gaven medewerkers uit de sector Zorg & Welzijn hier gastlessen en binnenkort komen hoveniers langs.”

Nieuwe praktijklokalen

Sjoerd de Jong, sinds twee jaar directeur, kwam destijds vol bewondering de school binnen. “Er gebeurde al heel veel moois op school, ik draag hier met veel enthousiasme aan bij. We vormden een rommelhok om tot ziekenhuiskamer en lieten een nieuw praktijklokaal inrichten voor de techniekklas.” “In deze lokalen kunnen mensen van buitenaf hun werk in de praktijk demonstreren. We hebben bovendien een restaurant dat een paar weken geleden bezocht werd door verzorgings- tehuisbewoners. Daar doen leerlingen zowel ervaring op met het facilitaire gedeelte als in het verzorgen van

“Wij vinden betekenisvol leren in een levensechte context ontzettend belangrijk”

een gezonde lunch”, vult Jellie aan. Sjoerd: “Wij vinden betekenisvol leren in een levensechte context ontzettend belangrijk. Dat proef je als je de school binnenstapt.”

Workshops en studiedagen

Het LWP vraagt ook iets van de vakleraren, die met workshops en tijdens studiedagen begeleid worden. Jellie organiseert dergelijke workshops en ondersteunt de vakleraren “We sturen hen bijvoorbeeld ook zelf naar bedrijven om inspiratie op te doen voor hun vak”, vertelt ze. Voor de sector Zorg & Welzijn werden bijvoorbeeld vertegenwoordigers van het gemeentehuis, van een verpleeghuis en uit de kraamzorg uitgenodigd. Zij gaven een presentatie aan de vaksecties, waarna de leraren met elkaar overlegden welk onderwerp het meest geschikt was om aan hun vak te koppelen. “Voor sommige leraren is het lastiger om een aanknopingspunt in de lessen te vinden dan voor anderen”, aldus Jellie. “Ik denk graag mee en we zien ook hoe leraren onderling ideeën uitwisselen. Een leraar Engels laat zijn leerlingen rond het thema Zorg & Welzijn bijvoorbeeld lichaamsdelen in het Engels benoemen.”

Leerlingvolgsysteem

Door een leerlingvolgsysteem blijven de leerlingen die naar het mbo gaan bij de school in beeld. Sjoerd: “We onderhouden contact met het mbo zodat we weten of

ze uitstromen in de beroepsgroep, waar ze terechtkomen en of ze in de regio blijven.” Zo zijn ze er ook achter gekomen dat leerlingen die van school zijn gegaan, het letterlijk ‘proeven aan verschillende sectoren’ als positief hebben ervaren. Jellie: “De eerste uitkomsten zijn positief: 64% van onze vmbo-leerlingen lopen tijdens het mbo ook weer stage bij dezelfde bedrijven en krijgen daar een baan. Je kunt best zeggen dat wij eraan hebben bijgedragen dat leerlingen niet weggaan naar andere provincies maar in de regio blijven.”

Leraar als persoonlijke coach

Vanwege de ervaring die Sjoerd op een andere school opdeed, leerde hij dat persoonlijke gesprekken met leerlingen heel waardevol zijn. “Vandaar dat we op het gebied van brede vorming ook andere stappen hebben gezet. Elke leerling heeft een leraar als persoonlijke coach. Eens in de drie weken bespreken ze samen de leerdoelen van de leerling. Dit mondt drie keer per jaar uit in een leerling-ouder-coach-gesprek dat wij een veel sterker concept vinden dan het 10-minutengesprek van voorheen, omdat de leerling zelf bij het gesprek is en daarbij in the lead is. De leerlingen vertonen hier inmiddels veel eigenaarschap in, mede dankzij de begeleiding van de coaches”, vertelt Sjoerd.

Talentstromen in beeld

Alle vmbo, havo- en atheneumleerlingen die op Campus Middelsee in Sint Annaparochie in leerjaar 1 starten, volgen een talentstroom. Ook hierin werkt de school ‘levensecht’ samen met bedrijven en instellingen. Er zijn talentstromen als Cooking Class, Music Stage en Technology & Development. Sjoerd: “Volgend jaar starten we met Creative Reporter voor leerlingen die het leuk vinden om als journalist aan de slag te gaan voor de schoolkrant, maar ook voor de lokale en regionale krant waar we contact mee hebben. Vanaf volgend jaar gaan de leerlingen hiermee aan de slag. Ze hebben er nu al zin in!”

Bekijk de video's

Tip:

Voor leerling-ouder-coach-gesprekken maakt CSG Ulbe van Houten gebruik van leerlingbespreking.nl

De Quickscan Burgerschap

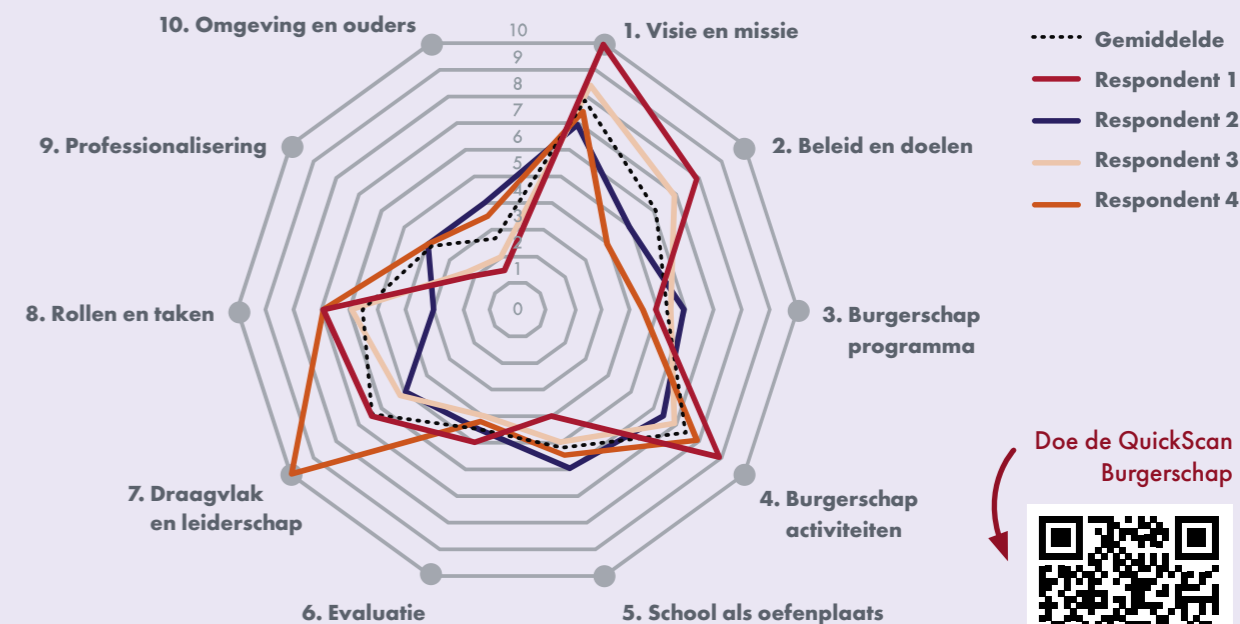
De QuickScan Burgerschap geeft inzicht in waar een school staat als het gaat om burgerschap in de school en op welke onderdelen een school zich nog verder kan ontwikkelen.

Je kunt de scan gebruiken om draagvlak te creëren voor het vernieuwen en/of verbeteren van het burgerschapsonderwijs. Door met elkaar de huidige stand van zaken binnen de school te onderzoeken, maak je zichtbaar waar de verbeterpunten (of wensen) zitten. De scan is een hulpmiddel om de beelden die er bestaan rond burgerschap in de school met elkaar te onderzoeken en bespreken. De scan kan ook dienst doen als (zelf)evaluatie-instrument. Door de scan jaarlijks uit te voeren is het instrument ook te gebruiken in de kwaliteitscyclus.

De resultaten uit de QuickScan Burgerschap geven aanleiding om:

- het gesprek te voeren op school over de implementatie en kwaliteit van burgerschapsvorming.
- speerpunten met een bijbehorend actieplan te formuleren voor het onderwijsteam.

Het initiatief voor het invullen van de scan kan komen uit verschillende lagen van de school, van schoolleiding tot coördinatoren of leerkrachten. De maximale scangroep is tien respondenten.

Doe de QuickScan Burgerschap

De praktijk en theorie verenigd

De Kennisrotonde beantwoordt vragen van professionals uit de onderwijspraktijk met kennis uit onderzoek.

Welke didactische werkvormen dragen bij aan de ontwikkeling van kritisch denkvermogen bij vmbo- en mbo-leerlingen?

Referentie: Kennisrotonde (2017). Wat zijn kenmerken van didactische werkvormen die bijdragen aan de ontwikkeling van kritisch denkvermogen bij vmbo en mbo-leerlingen? (KR. 249).

Kritisch denkvermogen kan het beste worden geïntegreerd in het onderwijs door expliciete instructie in combinatie met een vakgebonden inhoud of context. Leraren kiezen voor dergelijke lessen vaak een werkvorm waarin de dialoog centraal staat. Er is geen overtuigend bewijs dat dit type werkvorm beter of slechter is dan andere werkvormen. Er is wel bewijs voor succes als leraren eerst

zelf getraind worden in kritisch denken. Getrainde leraren die bij het lesgeven in kritisch denken de inbreng van de leerlingen en van zichzelf in balans brengen, vergroten de kans op succes. Onderzoek naar het aanleren van kritisch denkvermogen bij vmbo- of mbo-leerlingen is schaars. Uit internationaal onderzoek blijkt dat leerlingen tussen zes en vijftien jaar het meest vatbaar zijn voor het aanleren van kritisch denken. Op tijd beginnen met het ontwikkelen van kritisch denkvermogen lijkt daarom een goed idee. Kritisch denken is moeilijk voor iedereen, dus ook voor leraren.

Kritisch denkvermogen is een verzamelnaam voor cognitieve (deel)vaardigheden. Maar het bevat ook houdingen die nodig zijn om effectief argumenten en bewerkingen te analyseren, te beoordelen en te evalueren. Het gaat onder andere om conclusies trekken door redeneren, evalueren, probleemoplossen, beslissen en oordelen. En het gaat om houdingen zoals het open staan voor nieuwe ideeën, nieuwsgierigheid, behoefte aan redelijkheid en informatie, en de bereidheid andermans perspectief te zien. Het Examen- en kwalificatiebesluit beroepsopleidingen (EKB) dat wordt gebruikt door het mbo legt een sterke nadruk op het kritisch omgaan met informatie.

Een apart vak of niet?

Het aanleren van kritische denkvaardigheden kan op verschillende manieren in het curriculum worden geïntegreerd. Het kan als apart vak of aparte cursus worden onderwezen of worden gekoppeld aan domeinspecifieke activiteiten. Naar de volgende manieren is veel onderzoek gedaan:

Kritisch denken is moeilijk voor iedereen, dus ook voor leraren

- 1 expliciete instructie – les over kritisch denkvermogen
- 2 infusie – binnen een vakinhoud werken aan kritisch denken door doelen te formuleren die passen binnen de vakinhoud
- 3 onderdompelen van studenten in een vakspecifieke opdracht, waarbij kritisch denkvermogen impliciet aan bod komt
- 4 combinaties van de expliciete instructie met een vakinhoudelijke opdracht

Expliciete instructie of de gecombineerde aanpak leveren doorgaans goed resultaat. Maar het ‘onderdompelen’ werkt vaak nauwelijks.

Om kritisch denkvermogen aan te leren, kiezen leraren vaak didactische werkvormen waarbij leerlingen of studenten samenwerken of debatteren. Van deze vormen van coöperatief leren wordt verondersteld dat ze beter werken om kritisch denkvermogen te ontwikkelen, maar bewijs ontbreekt nagenoeg.

De leraar

Interventies waarin leraren ook training krijgen in kritisch denken, leveren meer op dan interventies met

een gedetailleerd curriculum, of die kritisch denkvermogen als een van de doelen van het onderwijs zien. Er wordt meer bereikt als leraren en studenten in gelijke mate bijdragen aan een oefening in kritisch denken. Deze vorm van begeleiding leidt tot een gedachtenuitwisseling waaraan de leraar evenredig bijdraagt door vragen te stellen of nieuwe perspectieven te bieden. Dit brengt meer teweeg dan begeleiding waarin ofwel de leraar ofwel de studenten de grootste bijdrage hebben.

Vanwege het belang van kritisch denken is de roep om nader onderzoek veel gehoord. Leraren en onderwijsonderzoekers zijn behoorlijk eensgezind over het belang van kritisch denkvermogen (en andere 21e eeuwse vaardigheden). Zij zijn echter net zo eensgezind over de problemen voor het onderwijs om dit ook te bereiken (de haalbaarheid). ○

→ Lees de meest recente inzichten op www.kennisrotonde.nl. Heb je zelf ook een vraag? Stel hem dan op www.kennisrotonde.nl/stel-je-vraag

KENNISROTONDE
van het NRO

Van straatcultuur naar schoolcultuur: Hoe het Mundus College het tij wist te keren

In 2012 kwam de straatcultuur langzaam binnen op het Mundus College in Amsterdam Nieuw-West. Leraren verloren grip op hun leerlingen. Nu, elf jaar later, is het tij gekeerd. Iedereen is trots op de school. Maar het heeft wel onderhoud nodig. Teamleider Lisette Buiting, ad interim schoolleider Erwin Heldoorn en leraar Maxe de Rijk vertellen erover.

In 2012 constateerde het Mundus College dat doordat de leerlingpopulatie veranderde, er ander – druk en onveilig – gedrag op de school binnenkwam. Leraren begrepen niet wat de leerlingen bewoog en verloren grip. Ze doceerden nog vanuit hun eigen werkelijkheid. Dyane Brummelhuis, destijds schoolleider, richtte zich op het veranderen van de schoolcultuur. “Ik zag veel leraren het vertrouwen in zichzelf verliezen. We moesten samen aan de slag met verandering.” Dyane is samen met het schoolteam, een projectleider en een branding bureau vanaf nul gestart. Met elkaar zochten ze uit: waar staan we nu en waar staan we voor? Ze maakten een paspoort met de waarden: gastvrijheid, respect, aandacht en steun. Vakgroep leider Maxe, vanaf 2017 leraar op het Mundus College is nauw betrokken bij de ontwikkelingen op de school: “Wat in het paspoort staat, zie je terug in de klas. Leerlingen weten waar de school voor

staat, bijvoorbeeld gastvrijheid. Leerlingen groeten elkaar én de leraren.”

Straatcultuur versus schoolcultuur

Dyane haalde onderwijssocioloog Iliass el Hadioui de school binnen om masterclasses te geven. Hij liet zien wat er thuis, op straat en op school gebeurt en waar de mismatch zich manifesteert. Daardoor werd het voor leraren inzichtelijker wat er precies in de klas gebeurde en konden zij het gedrag van de leerlingen beter duiden. De masterclasses waren toegankelijk voor het hele team; van conciërge tot rector, omdat iedereen te maken heeft met de schoolcultuur. Ook startte het Mundus College met de ‘Transformatieve School’-methode van Iliass (zie kader op pagina 40). Erwin: “Vier leraren die hier al langer in dienst zijn hebben een scholing gevolgd en zijn nu tevens werkzaam als coach op school. Zij kijken mee in de klas

Teamleider Lisette Buiting, ad interim schoolleider Erwin Heldoorn en leraar Maxe de Rijk van het Mundus College.

en observeren de leraar. Afhankelijk van de leervraag van de leraar volgt er een coachingstraject. Dit is een manier waarop we de gewenste schoolcultuur onderhouden.” Daarnaast zijn er ontwikkeldagen om bepaalde thema’s te bespreken. Erwin: “Speelt er iets, dan komen we bij elkaar, op basis van een thema of een actuele casus. Lisette: “Bij de meeste nieuwe collega’s zijn een aantal zaken nog niet vanzelfsprekend. Zoals dat je van een leerling mag verwachten dat hij of zij correct gedrag vertoont. Tijdens een ontwikkeldag worden ze hierin meegenomen.”

Persoonsvorming & Socialisatie

Eén van de successen van de school is het vak Persoonsvorming & Socialisatie (P&S). Dit vak heeft Maxe in het kader van burgerschap samen met collega’s en onder begeleiding van Dyane ontwikkeld. “Er wordt terecht van scholen verwacht aan persoonsvorming en socialisatie te doen. Ik zie het zelfs als een voorwaarde om te leren. Als je als leerling het gevoel hebt dat je niet zoveel waard bent, dan heb je veel minder zin om je in te zetten voor school. Omdat je het nut er niet van inziet. Daarnaast is het een voorwaarde om een gelukkig mens te zijn. Als school hebben wij de taak daaraan bij te dragen. Want als leerlingen goed in hun vel zitten, kunnen zij ook weer bijdragen aan de maatschappij.” Vanaf leerjaar 1 krijgen alle klassen twee uur in de week P&S. Hierbij komen tien vaardigheden

“Door het vak P&S kunnen leerlingen beter met elkaar in gesprek, beter samenwerken en hun emoties reguleren”

In de klas brengt Het Mundus de tien vaardigheden met posters in beeld.

aan bod: samenwerken, emoties herkennen, presenteren, kritisch denken, reflecteren, argumenteren, keuzes maken, verantwoordelijk gedragen en feedback geven en ontvangen. Maxe: "Zo'n drie jaar geleden hebben we enquêtes onder leraren afgenomen om de effecten van het vak op het gedrag van leerlingen te evalueren. Hier kwam uit dat leerlingen beter met elkaar in gesprek gaan, beter met elkaar kunnen samenwerken en hun emoties beter kunnen reguleren."

Van werkbladen naar boeken

Het vak P&S bestaat nu zes jaar. Maxe: "We hebben een leerlijn ontwikkeld met voor elk leerjaar 50 lessen. Nu werken we met werk-

bladen maar, na feedback van leerlingen werken we, vanaf volgend jaar met een werkboek. We behandelen de inhoud echter niet van a tot z omdat we de flexibiliteit willen behouden om wat er speelt in de klas of samenleving aan de orde te stellen. Zo houden we de vrijheid om bijvoorbeeld – los van het boek – een uur met elkaar in gesprek te gaan." Daarnaast blijft het met dit vak een uitdaging om actueel en relevant voor leerlingen te blijven. De inhoud van je les en de filmpjes die we laten zien moeten we elk jaar herzien. We hebben als vakgroep één keer per twee maanden een werkgroepmiddag om met elkaar het vak te vernieuwen."

Waar alles samenkomt

Het vak is onderdeel van de schoolcultuur geworden. Lisette: "Bij P&S komt alles samen. En op het moment dat er dingen aan de hand zijn gaat het meestal via het vak P&S de school weer in." Maxe vindt het mooi dat de leraren op deze manier hun eigen doelgroep beter leren te begrijpen: "De leraren die het vak geven bouwen best snel een hechte band op met zo'n klas omdat je persoonlijke vragen met ze bespreekt. De P&S-leraren hebben meer inzicht in wat er speelt en kunnen daarom ook meer context geven in klassenvergaderingen." "Er zijn flinke stappen gezet om het transformatief handelen niet alleen in de lessen maar ook in de hele school te borgen. Ik kijk wat goed gaat en zorg dat wat goed gaat gewaarborgd blijft en we scherpen aan waar het beter kan", besluit Erwin.

Schoolcultuur gedragen door iedereen

Het neerzetten van een schoolmerk, een nieuw vak én een nieuwe methode vormen belangrijke elementen van een duidelijke schoolcultuur voor iedereen. Lisette: "Maar het belangrijkste is dat het door iedereen gedragen en voortgeleefd wordt." Het is de bedoeling dat niet alleen medewerkers, maar ook leerlingen en ouders de school en de methode begrijpen. Leraren vertellen de leerlingen daarom altijd waarom ze doen wat ze doen en leggen de theorie van de Transformatieve school zorgvuldig uit. Op deze manier weten leerlingen elkaar ook aan te spreken. Aan ouders vindt de uitleg plaats tijdens driehoeksgesprekken. ○

Methode Transformatieve School

Lesgeven is op iedere school en in iedere stad anders. Het is belangrijk dat een leraar zijn of haar aanpak afstemt op de normen, waarden en culturen van een groep. Doe je dit niet, dan kunnen er spanningen ontstaan tussen de leraar en leerlingen.

De methode die hoort bij de Transformatie School houdt in dat je als leraar je leerlingen leert schakelen tussen soms botsende leefwerelden: school, thuis en op straat, in plaats van dat deze werelden door elkaar heen lopen in het schoolgebouw.

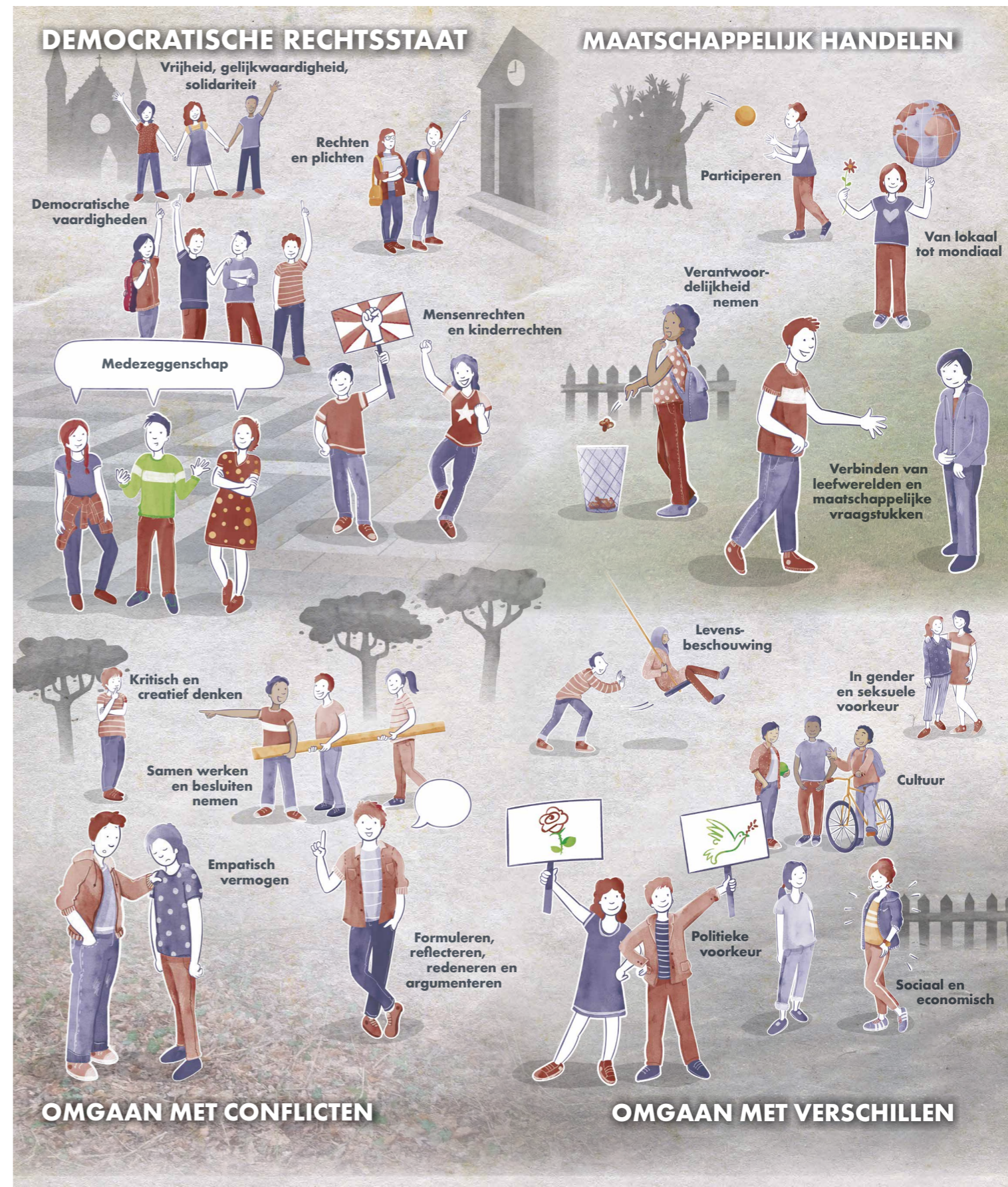
Bekijk de uitleganimatie

"Er zijn flinke stappen gezet om het transformatief handelen niet alleen in de lessen maar ook in de hele school te borgen"

BURGERSCHAP KUN JE LEREN!

Burgerschap in beeld: de belangrijkste onderdelen van burgerschapsonderwijs.

Tips voor brede vorming en burgerschap

Wist je dat Expertisepunt Burgerschap dé publieke dienstverlener is als het gaat om ontwikkeling op dit gebied? Wil je brede vorming op jouw school op praktische wijze invullen? Doe ideeën op met deze tips.

Website Expertisepunt Burgerschap

Het Expertisepunt Burgerschap deelt actuele informatie, tips en inspiratie over het vormgeven van burgerschaps- onderwijs in het primair onderwijs, het voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs.

Ga naar de website

Website Cultuureducatie

Lees meer over cultuureducatie als onderdeel van de brede vorming van leerlingen. Uit onderzoek blijkt dat kinderen en jongeren door cultuureducatie kennis, inzicht en vaardigheden ontwikkelen.

Ga naar de website

Podcast Waarom is het belangrijk om burgerschap een plek te geven?

In deze podcast gaan Tjip de Jong en lector Hessel Nieuwelink het gesprek aan over burgerschaps- onderwijs. Is burgerschap een onderwerp voor een vak op school of moet een school zich richten op kennisoverdracht?

Luister de podcast

Podcast Wereldgericht onderwijs en subjectificatie

Onderwijs- pedagoog Gert Biesta vertelt over wereldgericht onderwijs en subjectificatie. Het werk van Biesta kan als vertrekpunt dienen voor de praktische invulling van Brede vorming en burgerschaps- onderwijs.

Luister de podcast

Video Kwalificatie, socialisatie en subjectificatie in de praktijk

In deze video wordt Gert Biesta's lezing van de termen kwalificatie, socialisatie en subjectificatie uitgelegd. Deze drie doeldomeinen waar de pedagogische opdracht van het onderwijs zich in beweegt ligt voor veel scholen aan de basis van de praktische invulling van brede vorming.

Bekijk de video

Podcast Hoe geef je als school invulling aan burgerschap?

Wat wordt er verstaan wordt onder burgerschaps- onderwijs en hoe kunnen scholen omgaan met onderwerpen als vrijheid van meningsuiting, homo- seksualiteit, et cetera?

Luister de podcast

Podcastserie Leidinggeven aan schoolontwikkeling

Moet je als schoolleider je medewerkers nou sturen of loslaten? Hoe kunnen leerlingen gepersonaliseerd leren en toch hun eindexamen halen? En hoe ga je om met weerstand onder collega's? Samen met wetenschappers en schoolleiders zoeken we in deze podcastserie antwoorden op deze en nog veel meer vragen uit de dagelijkse onderwijspraktijk van een schoolleider.

**VOORTGEZET
LEREN**
Een campagne van
de VO-raad

Leerlingen motiveren
met toekomstgericht
onderwijs

Luister nu!

Nieuw:
De VO-raad
poll app

Ben jij schoolleider of bestuurder en wil jij op een laagdrempelige manier jouw mening, wensen en zorgen rondom belangrijke landelijke en regionale thema's geven? Dat kan in de VO-raad poll app. Door deel te nemen aan de verschillende polls zorg je ervoor dat het geluid uit de sector duidelijker naar voren komt. We nemen de resultaten mee in onze standpunten en programma's voor professionalisering en schoolontwikkeling. Ben je benieuwd wat er speelt bij collega's? De resultaten van de polls worden teruggekoppeld in de app of via de VO-actueel en VO-raad.nl.

Ook jouw mening geven? Kijk hier voor meer informatie en voor downloaden app.